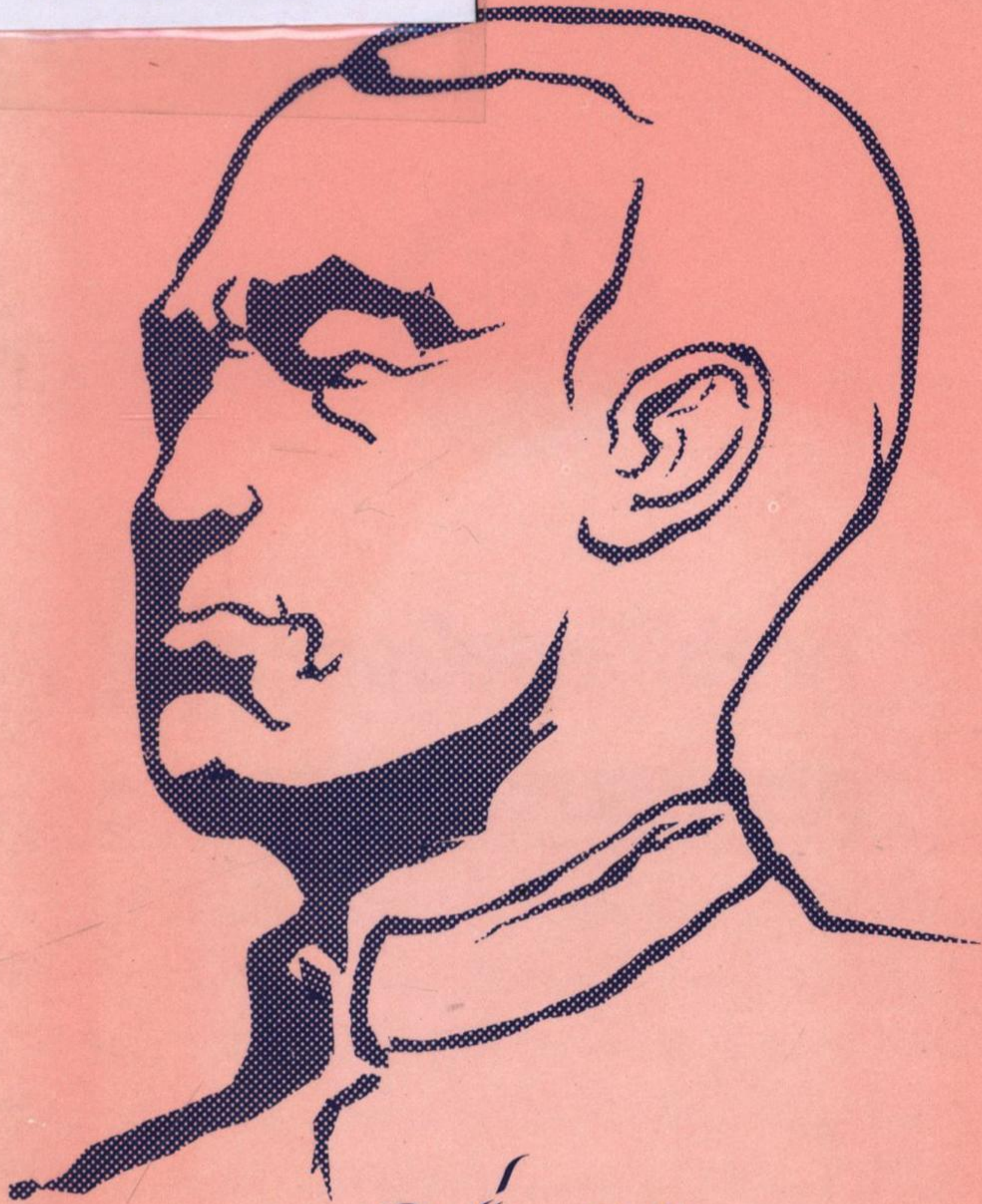

ศก 2530 / 7

เคโรงมื่อ

ช่องไข่จากเอรณกรรรม

สินทรัพย์

Amber
29.10.99

เครื่องมือของใช้จาก วรรณกรรมสุนทรภู่

กรมศิลปากรจัดพิมพ์
ประกอบนิทรรศการพิเศษ เนื่องในโอกาสฉลอง

๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่

๑๙ มิถุนายน - ๒ สิงหาคม ๒๕๓๐

เครื่องมือของใช้จากวรรณกรรมสุนทรภู่

บรรณาธิการ	ว่าที่ร้อยตรีสมศักดิ์ รัตนกุล ผู้อำนวยการกองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
กองบรรณาธิการ	นายนิศร์ ผดุงไทย นางณัฏฐภัทร จันทวิช นายพายัพ บุญมาก นายสุกิจ เทียงมนีกุล นายอิสสระ เศวตามร์
ถ่ายภาพ	นายสันทัต สีนะวัฒน์ นางสาวบุบผา สารมาศ นางสาวน้ำทิพย์ นงค์สูงเนิน
ออกแบบปก พิมพ์ที่	นายสุทธิศักดิ์ อรุณศรี บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรู๊ป จำกัด

คำนำ

พระสุนทรโวหาร (ภู่) รัตนกวีไทย ผู้มีชีวิตอยู่ในต้นรัตนโกสินทร์ ได้สร้างสรรค์ผลงานวรรณคดีอันมีคุณค่าสูงไว้เป็นจำนวนมาก บทกวีนิพนธ์ของท่านมีความสละสลวย ถ้อยคำชัดเจนงดงามทั้งคำและความหมาย ประกอบด้วยลีลาบทกลอนพร้อมทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน เมื่ออ่านแล้วมีจังหวะท่วงทำนองดังเสียงดนตรี เนื้อหาสาระแสดงออกถึงลักษณะของผู้ริเริ่มสร้างสรรค์ที่มีจินตนาการกว้างไกล อีกทั้งสะท้อนภาพชีวิตและสังคมวัฒนธรรมด้วยประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิดที่เพียบพร้อมด้วยคติธรรมและสัจธรรม สามารถนำเสนอเข้าถึงจิตใจและอารมณ์ของประชาชนโดยไม่ขาดอรรถรส เป็นเหตุแห่งความเพลิดเพลิน และก่อให้เกิดปัญญาที่จะนำไปใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย ทุกชนชาติ

ในวาระคล้ายวันเกิดครบรอบ ๒๐๐ ปี ของรัตนกวีสุนทรภู่ ในวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๙ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องสดุดีสุนทรภู่เป็นบุคคลสำคัญของโลก ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม

ธรรม รัฐบาลไทยจึงประกาศให้วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๕ - ๒๖ มิถุนายน ๒๕๓๐ เป็นปีเฉลิมฉลองกวีเอกสุนทรภู่ อนุกรรมการเผยแพร่งานเกียรติคุณสุนทรภู่ ในคณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง ๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่ ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธาน จึงมอบหมายให้กรมศิลปากรจัดกิจกรรมขึ้นในช่วงสุดท้ายของปีเฉลิมฉลองนี้ เช่น การจัดนิทรรศการ การอภิปรายและบรรยาย การจัดพิมพ์เอกสาร การแสดงละครจากวรรณกรรมสุนทรภู่ และการประกวดวาดภาพเขียนจากวรรณกรรมสุนทรภู่ เป็นอาทิ

นิทรรศการพิเศษจะจัดขึ้น ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในระหว่างวันที่ ๑๕ มิถุนายน - ๒ สิงหาคม ๒๕๓๐ โดยจัดแสดงต่อเนื่องเป็นนิทรรศการพิเศษเนื่องในโอกาสเข้าปฐมพรรษาประจำปี ๒๕๓๐ ด้วย นิทรรศการดังกล่าวนี้เป็นการจัดแสดงโดยเน้นด้านศิลปโบราณวัตถุที่ปรากฏในวรรณกรรมต่าง ๆ ที่สุนทรภู่แต่งขึ้น เช่น เครื่องใช้ในบ้านเรือน เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ การละเล่น เครื่องดนตรี เครื่องเล่นเครื่องรางของขลัง ยานพาหนะและเครื่องสูง ฯลฯ เพื่อให้ นิทรรศการพิเศษที่จัดแสดงในครั้งนี้ มีเนื้อหาสาระเป็นที่เข้าใจ ก่อให้เกิดความทราบซึ่งคล้อยตามไปกับเรื่อง จึงได้จัดพิมพ์หนังสือประกอบนิทรรศการครั้งนี้ขึ้น

กรมศิลปากร หวังเป็นอย่างยิ่งว่านิทรรศการพิเศษนี้ จะให้สาระความรู้และเป็นเครื่องเตือนจิตใจของประชาชนชาวไทย ให้รับรู้ เข้าใจ ภาควิมิชื่นชมในผลงานวรรณกรรมและตระหนัก

ระลึกถึงอัจฉริยะของสุนทรภู่ รัตนกวีผู้สร้างสรรค์มรดกวัฒนธรรม
ของชาติตลอดไป

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

กรมศิลปากร

สารบัญ

คำนำ

เกียรติประวัติพระสุนทรโวหาร (ภู่)	๗
เครื่องมือของใช้จากวรรณกรรมสุนทรภู่	๑๙
ดนตรีไทย	๒๐
พระราชพิธี ประเพณี วัฒนธรรม	๓๐
การเล่นของไทยโบราณ	๓๙
เครื่องมือดักจับสัตว์	๕๖
เครื่องรางของขลัง	๘๐
การสงครามและศาสตราวุธ	๘๔
เครื่องแต่งกาย	๘๗
เครื่องใช้ในครัวเรือน	๘๘
บรรณานุกรม	๙๔

เกียรติประวัติพระสุนทรโวหาร (ภู่)

“...ขอเทิดเกียรติสุนทราท่านอาลักษณ์
ให้เป็นหลักศิลาอยู่ไม่รู้สูญ
สร้างอักษรกลอนไว้จนไพบุลย์
ได้เพิ่มพูนภาษาตำราไทย
ท่านสิ้นชีพแต่ชื่อเขาลือลั่น
ยังครั้นครั้นอยู่ด้วยคำคนปราศรัย
ที่ลืมนราก็ไม่ลืมปลื้มอาลัย
ความซาบซึ่งพึงใจศุคติ
เป็นบุรุษเรื่องนามสยามรัฐ
ทรงกษัตริย์รัตนโกสินทร์ศรี
สถิตอยู่คู่บุญบารมี
เป็นกวีรุ่งเรืองกระเดื่องแดน
อันชีวิตที่ประดิษฐ์ประดับไว้
ให้ชาวไทยได้เห็นเป็นแบบแผน
ตั้งโครงร่างสร้างเรือนเหมือนมีแปลน
ประกอบแผ่นที่วางทางสุนทร...”

พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือที่ประชาชนทั่วไปเรียกว่า สุนทรภู่ กำเนิดเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลาเช้า ๒ โมง ตรงกับวันทางสุริยคติ วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งขณะนั้นได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ฯ เป็นราชธานีแล้ว ๔ ปี ถิ่นที่กำเนิดอยู่แถววังหลัง ธนบุรี บิดาท่านเป็นชาวกว๋ำ ตำบลบ้านเนินค้อ อำเภอแกลง มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนศรีสังหาร นามเดิม พลับ ภายหลังอุปสมบทได้เป็นที่พระครูธรรมรังษี เจ้าคณะแขวงอำเภอเมืองแกลง เจ้าอาวาสวัดป่า มารดาของท่านโดยทางสันนิษฐานว่าเป็นชาวเพชรบุรี เป็นนางนมของพระองค์เจ้าจรงกล พระธิดาในกรมพระราชวังหลังในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ การศึกษาเล่าเรียนนั้น เริ่มแรกจากสำนักวังหลัง วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม), วัดบางหว้าน้อย (วัดอัมรินทราราม), วัดชีปะขาว (วัดศรีสุदारาม)

โคบุตร

สุนทรภู่เริ่มงานครั้งแรกเป็นครูสอนเสมียนที่วัดชีปะขาว (วัดศรีสุदारาม) ต่อมาได้รับราชการเป็นเสมียนนายระวาง กรมพระคลังสวนอยู่ระยะหนึ่ง ก็กลับเข้าไปอยู่ในกรมพระราชวังหลัง โดยเป็นมหาดเล็ก พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสพระองค์น้อยของกรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ในระยะนี้ราว พ.ศ. ๒๓๔๙ ได้แต่งกลอนนิทานเรื่องแรก คือ เรื่องโคบุตรถวายเจ้าวังหลังองค์ใดองค์หนึ่งเป็นหนังสือ ๘ เล่มสมุดไทย

นิราศเมืองแกลง

ในระยะนี้สุนทรภู่ได้รู้จักหญิงสาวคนหนึ่งชื่อ จัน ได้มีการติดต่อกันจนบิดามารดาของฝ่ายหญิงทราบเรื่อง ได้นำความขึ้นกราบทูลกรมพระราชวังหลัง สุนทรภู่และแม่จันถูกจองจำทั้งหญิงและชาย ถูกจองจำอยู่ไม่นาน ถึงวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๔๙ กรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ เสด็จทิวงคต สุนทรภู่ได้รับการปลดปล่อย มีความต้องการอยากจะบวชและคิดถึงบิดาที่เป็นพระภิกษุ จึงตัดสินใจเดินทางไปเมืองแกลง จังหวัดระยองกับศิษย์สองคน คือ นายน้อยและนายพุ่ม มีนายแสงชาวระยองเป็นผู้นำทาง ลงเรือประทุนออกจากท่าเมื่อวันแรมเดือน ๗ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ สุนทรภู่ได้เขียนนิราศเมืองแกลงไว้ว่าออกไปคลองสำโรง ออกปากน้ำบางปะกง ขึ้นบกที่บางปลาสร้อย ค้างแรมที่บ้านขุนจำเมือง ๓ วัน แล้วออกเดินทางไปเมืองระยอง ไปเมืองแกลง คราวนี้ได้พบบิดาแต่สุนทรภู่ไม่ได้บวชเนื่องจากป่วย เมื่อหายป่วยเดินทางกลับกรุงเทพฯ และได้ส่งนิราศนี้ไปให้แม่จันอ่าน

“...นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก
เหมือนขันหมากมิ่งมิตรพิศมัย
อย่าหมองหมองข้องขัดคัดาลัย
ให้ชื่นใจเหมือนแต่หลังมั่งเกิดเอย...”

ต่อมาเจ้าครอกทองอยู่ พระอัครชายาของกรมพระราชวังหลังทรงเมตตาช่วยจัดการให้สุนทรภู่ได้แต่งงานกับแม่จัน แต่ชีวิต

ครอบครัวยุคใหม่ไม่ค่อยราบรื่นนักเพราะแม่จันมีนิสัยขี้หึงและแสนงอน ส่วนสุนทรภู่เองก็ชอบดื่มเหล้า จึงมีเรื่องทะเลาะขัดใจกัน

นิราศพระบาท

ในระหว่างนี้สุนทรภู่ได้ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งผนวชที่วัดระฆัง เสด็จไปพระพุทธรบาทเมื่อเดือนสาม ปีเถาะ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ สุนทรภู่ได้เขียนนิราศพระบาทตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์กลับจากพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๓๕๐ ถึงวัดระฆังวันจันทร์ที่ ๑๕ กุมภาพันธ์

สุนทรภู่เมื่อกลับมากรุงเทพฯ ชีวิตครอบครัวยังไม่ดีขึ้น เนื่องจากชอบการเที่ยวเล่น เฮฮา ดื่มสุรา พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ผู้ทรงอุปการะสุนทรภู่อีกทรงระอา สุนทรภู่จึงตัดสินใจเดินทาง ไปเมืองเพชรบุรี ได้อยู่ที่เมืองเพชรบุรีเป็นเวลานานพอสมควร เมื่อกลับกรุงเทพฯ ได้ปรับความเข้าใจกับแม่จันและพากันไปอยู่ เมืองเพชรอีกครั้งที่สอง เนื่องจากเป็นผู้ต้องสงสัยว่าเป็นผู้ ทิ้งบัตรสนเท่ห์เกี่ยวกับกรมหมื่นศรีสุเรนทร์

รับราชการ

ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ จากบทกลอนของสุนทรภู่ที่ปรากฏตั้งแต่ รัชกาลที่ ๑ ได้แก่เรื่อง โคบุตร นิราศเมืองแกลง และนิราศพระ- บาท พร้อมทั้งสำนวนกลอนในบัตรสนเท่ห์นั้น อาจจะเป็นเหตุหนึ่ง

ที่ทำให้รัชกาลที่ ๒ พอพระราชหฤทัยจึงโปรดเกล้าให้หาตัวเข้ารับราชการเป็นอาลักษณ์ มีบรรดาศักดิ์เป็น ขุนสุนทรโวหาร

สุนทรภู่นี้เป็นทีโปรดปรานของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีส่วนร่วมในการแต่งวรรณกรรมบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ เช่น ตอนสีดาผูกคอตาย และตอนศึกสิบขุนสิบรถ สุนทรภู่นี้ได้เป็นกวีที่ปรึกษาในการแต่งละครเรื่อง สังข์ทอง ตอนหกเขยหาปลา ได้รับพระราชทานเรือนหลวงให้อยู่ที่ใดทำช่างวังหลวงมีตำแหน่งเข้าเฝ้า

สุนทรภู่นี้จะมีชีวิตสมบูรณ์ บริบูรณ์ขึ้น ในระยะนี้แต่งเสภา ขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงาม นิทานคำกลอน สิงห์ไกรภพ แต่ก็ยังคงเป็นคนเจ้าสำราญ ดื่มสุราและเจ้าชู้ ได้แอบไปรักใคร่กับหญิงอีกคนหนึ่งชื่อ นิ่ม ชาวคลองบางกรวย แม่จันซึ่งเป็นคนขี้หึงโกรธมากพาลูกคือหนูพัดไปอยู่กับผู้ใหญ่ ในบริเวณพระราชวังหลัง สุนทรภู่นี้ไปตามขอคืนดี แต่กลับไปทะเลาะวิวาทจนกลายเป็นเรื่องดื่มสุราทำร้ายร่างกายลงของแม่จัน

ลงของแม่จันได้ถวายฎีกา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงกริ้ว จึงลงพระราชอาญาให้จำคุก ในระหว่างต้องจำคุกสุนทรภู่นี้ได้แต่ง พระอภัยมณีขึ้นขายพอเลี้ยงตัว เล่าว่าคราวหนึ่งรัชกาลที่ ๒ ทรงพระกระชู้ตันทไว้ว่า “กะรุ่งกะริ่ง กะฉุ่งกะฉิ่ง” ใคร ๆ ก็ต่อไม่ได้เพราะไม่ทราบว่าจะต่อไปทางใด จึงรับสั่งให้ไปเอาสุนทรภู่มาก็ต่อความว่า “เช็ดแล้วจริง ๆ ไม่ทำต่อไป” อ่านได้ความว่า “กะรุ่งกะริ่ง กะฉุ่งกะฉิ่ง เช็ดแล้วจริง ๆ

ไม่ทำต่อไป” รัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดพระราชทานโทษให้หลุดจากการจองจำแต่วันนั้น

เมื่อสุนทรภู่พ้นโทษแล้วแม่จันทน์ก็ไม่คืนดีด้วย ตัดสินใจหย่าขาดจากสุนทรภู่ไม่คืนดีกันอีก สุนทรภู่ไปอยู่กับแม่นิ่มมีบุตรกัน ๑ คน คือ หนูตาบ

สวัสดิรักษา

สุนทรภู่ได้เป็นครูสอนหนังสือถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ในช่วงเวลานี้ สุนทรภู่ได้แต่งหนังสือสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ระยะปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นเรื่องสุภาสิตคติธรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อแนะนำ ข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยสุนทรภู่นำเค้าโครงมาจากสวัสดิรักษาคำฉันท์

“สุนทรทำคำสวัสดิรักษา

ถวายหน่อบพิตรอิสรา
ตามพระบาลีเฉลิมได้เพิ่มพูน
เป็นของคู่ผู้มีอิสริยยศ
จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
สืบอายุสุริยวงศ์พงศ์ประยูร
ให้เพิ่มพูนภิญโญเดโชชัย
อย่าลืมหองจงดุสสำหรับรักษาสิริ
ตามคติโบราณท่านชานไช
แต่เข้าตรูสุริโยอโนทัย
ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา...”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต
เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ ทำให้ชีวิตของสุนทรภู่
แปรผันลาออกจากราชการ เนื่องจากไม่เป็นที่โปรดปรานของ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนต้องไปบวชเป็นพระภิกษุ
ในศาสนา ดังจะเห็นคำรำพันในบทนิราศตอนหนึ่งของนิราศภูเขา-
ทองที่กล่าวถึงความระลึกอาลัยถึงรัชกาลที่ ๒ ไว้ว่า

“...สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ
ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แม้งำเนิดเกิดชาติภพใดใด
ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี
สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง
อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี
เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี่
ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา...”

สุนทรภู่ออกบวชครั้งแรก จำพรรษาอยู่วัดราชบูรณะ ใน
พ.ศ. ๒๓๖๗ ดังปรากฏความในรำพันพิลาปว่า

“...แต่ปี่วอกออกขาดราชกิจ
บรรพชิตพิศواسพระศาสนา...”

ขณะที่บวชอยู่ได้เป็นครูสอนหนังสือถวาย เจ้าฟ้ากลาง
(สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบวรราชนาธิป) กับเจ้าฟ้าปิ๋ว พระ-
โอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเจ้าฟ้ากุณฑล-
ทิพยวดี สุนทรภู่จำพรรษาได้ ๓ ปี ก็ต้องอธิกรณ์ จึงคิดจะออก

ชุดงค้ไปหัวเมือง สุนทรภู่ได้แต่งเพลงยาวถวายโอวาสถวาย
เจ้าฟ้ากลาง เจ้าฟ้าปิ๋ว

การเดินทางครั้งนี้สุนทรภู่เดินทางไปจังหวัดอยุธยา ได้แต่ง
นิราศภูเขาทองขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๑ ในบทนิพนธ์นี้สุนทรภู่ได้แสดง
ถึงทัศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ไม่มีความแน่นอนผันแปรไป

“...โอ้เจตีย์ที่สร้างยังร้างรัก
เสียดายนักรักน่าน้ำตากระเด็น
ครานี้หรือชื่อเสียงเกียรติยศ
จะมีหมดล่องหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น
คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น...”

เมื่อกลับจากอยุธยา สุนทรภู่ไปจำพรรษาอยู่วัดอรุณราช-
วรารามเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ จำพรรษาอยู่ไม่นานก็ย้ายไปจำพรรษา
อยู่วัดพระเชตุพนฯ ราวปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เนื่องจากตามเสด็จพระองค์
เจ้าลักขณานุคุณ ซึ่งเคยอุปการะสุนทรภู่ได้อุปสมบทจำพรรษา
ที่นั่น ในช่วงเวลานี้สุนทรภู่ได้ไปนมัสการพระแท่นดงรัง จังหวัด
กาญจนบุรีและแต่งนิราศเรื่องนี้ราวปี พ.ศ. ๒๓๗๖ ในปีพ.ศ.
๒๓๗๘ ก็ไปหาอายุวัฒนะ ที่วัดเจ้าฟ้าอากาศอยุธยา ตามลายแทง
ที่ได้มา พร้อมทั้งแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้าอากาศ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๘
สุนทรภู่ย้ายไปจำพรรษาอยู่วัดมหาธาตุฯ พระเจ้าลักขณานุคุณสิ้น
พระชนม์ สุนทรภู่ก็ลาสิกขาบท ลงเรือร่อนเร่ไปจอดตามสะพาน
ตามสวนขายบทกลอนนิทานบ้าง รับจ้างแต่งกลอนบ้าง ในระยะนี้ได้
สร้างผลงานนิทานคำกลอนเรื่อง ลักษณะวงศ์และสุภาชีวิตสอนหญิง

สุนทรภู่ลอยเรือแต่งหนังสืออยู่ประมาณ ๕ ปี ในพ.ศ. ๒๓๘๓ หนูพัดลูกชายอายุได้ ๒๑ ปี ครบบวช จึงนำหนูพัดเข้าเฝ้ากรม-สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ณ วัดพระเชตุพนฯ พระองค์ทรงรับอุปการะบวชให้ทั้งพ่อและลูก สุนทรภู่บวชครั้งนี้ไปจำพรรษาที่วัดราชบูรณะแล้วจึงย้ายไปจำพรรษาวัดเทพธิดาราม ได้ไปสุพรรณบุรีเพื่อหาแร่มาขัดเป็นทองคำแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ครั้งนี้สุนทรภู่ได้แต่งโครงนิราศสุพรรณบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔

สุนทรภู่ลาสิกขาบทครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ และเข้าถวายตัวกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ซึ่งประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม ในช่วงเวลานี้สุนทรภู่ได้รับการอุปการะจากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ได้มีโอกาสไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ จึงแต่งนิราศพระปฐมอีกเรื่องหนึ่ง พ.ศ. ๒๓๘๕ ต่อมาสุนทรภู่ทูลรับอาสาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปหาของต้องประสงค์ที่เพชรบุรี แต่ว่าเป็นของสิ่งใดไม่ปรากฏได้แต่งนิราศเมืองเพชรไว้ ช่วงเวลานี้สุนทรภู่มีบุตรติดตามไปด้วยคือ หนูนิล บุตรกับภรรยาที่ชื่่อม่วง ภายหลังเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งสุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร เจ้ากรม-อาลักษณ์ ฝ่ายพระบวรราชวัง ในช่วงนี้สุนทรภู่มีผลงานทางด้านวรรณกรรม เช่น บทละครเรื่อง อภัยนุราช, เสภาเรื่อง พระราชพงศาวดาร, บทเห่เรื่อง จักระบำ, บทเห่เรื่อง กากี, บทเห่เรื่อง พระอภัยมณี, บทเห่เรื่อง โคบุตร

ในบั้นปลายชีวิตสุนทรภู่รับราชการอยู่ในพระบรมราชวังถึงมรณกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ อายุได้ ๗๐ ปี

“...ถึงชี้เหล่าเมาสุราม่าเป็นโรค
ให้ทุกข์โศกสักรรรมทำไฉน
ต้องดูที่ดีเด่นเห็นกันไกล
อันสิ่งไม่ดีนี้คิดคิดเอามา
ที่โลกเราเมากันมันร้ายนัก
มาเมารักเมายุทธเมอิจฉา
เมาลามโลกหลงไหลไม่ลืมตา
เมาสุราอดได้ก็ยังมี
ถึงชี้คุกก็ไซ้ใจคิดคด
เที่ยวโป๊ปลดปล้นใครให้เป็นผี
มันเรื่องรักแรงฤทธิ์พิชกวี
ก็เหลือที่อดทนธรรมดา
ปฤชนคนเรานั้นเข้าหลัก
ต้องร่อนรักร่อนเร่เสน่หา
แสงคู่เคียงกันตามปัญญา
แล้วแต่กรรมทำมาชักพาไป...”

สุนทรภู่กวีเอกของโลก

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ คณะกรรมการแห่งชาติว่า
ด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ
(ยูเนสโก) มีรัฐมนตรีการศึกษาธิการเป็นประธานได้พิจารณาเห็น
ว่าจินตกวีสุนทรภู่กวีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นผู้สร้างสรรค์
ผลงานวรรณคดีอันมีค่าสูงไว้เป็นจำนวนมาก “เป็นบิดาแห่งกลอน
สุภาพ” อีกทั้งผลงานต่าง ๆ ของท่านเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชาวไทย

และชาวต่างประเทศ ดังจะเห็นว่าประวัติศาสตร์และผลงานของท่าน ได้เผยแพร่ตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เดนมาร์ก และรัสเซีย เป็นต้น จึงได้เสนอชื่อสุนทรภู่ กวีเอกของไทยเป็นผู้ มีผลงานด้านวัฒนธรรมดีเด่นต่อองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และ วัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปีเกิด ของรัตนกวีสุนทรภู่วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๕ จึงได้มีการ ประกาศยกย่องสุนทรภู่เป็นกวีเอก ผู้มีผลงานด้านวัฒนธรรมดีเด่น ของโลกเพื่อสดุดีเชิดชูเกียรติสุนทรภู่รัตนกวีของไทย ทั้งในระดับ ชาติและนานาชาติ ทำให้ประเทศไทยมีโอกาสและบทบาทสำคัญ ในการร่วมมือกับนานาชาติ เผยแพร่ผลงานด้านวัฒนธรรมให้เป็น ที่แพร่หลายทั่วโลก ในส่วนของชนชาวไทยย่อมก่อให้เกิดความ ภาคภูมิใจในความเป็นชาติหรือคุณค่าที่มีภาษาและวรรณกรรม ของตนเอง ในส่วนของนานาชาติเป็นการส่งเสริมความเข้าใจ ความรักชื่นชมในวรรณคดีและบทกวีนิพนธ์ของไทย อันเป็นมรดก วัฒนธรรมของมนุษยชาติ ก่อเกิดปัจจัยแห่งความสงบสุข สันติภาพ ที่ถาวรในโลก สมดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้า- อยู่หัวรัชกาลปัจจุบันที่ว่า

“...ถ้าประเทศทั้งปวงจะยกย่องนับถือกันโดยบริสุทธิ์ใจ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันโดยรักพร้อมแล้ว ก็เชื่อ ได้ว่าจะเกิดความเข้าใจกันและกันอย่างแท้จริง พร้อมทั้ง ความร่วมมือกันฉันมิตรอย่างแน่นแฟ้นขึ้นได้ แล้วความ สงบสุข อีสระภาพ เสถียรภาพ อันเสมอหน้าและถาวรก็จะ เกิดมีขึ้นทุกแห่งหนในโลก ดังที่ทุกคนปรารถนา...”

สุนทรภู่ นับเป็นคนไทยอันดับที่ ๕ ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก คนไทย ๔ ท่าน ที่เคยได้รับเกียรติเช่นนี้มาแล้วในอดีตมีดังนี้

๑. ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ

๒. ปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

๓. ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔. ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕. ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี พระสุนทรโวหาร (ภู่)

สุนทรภู่ นับเป็นสามัญชนไทยคนแรกที่ได้รับเกียรติอันสูงส่งดังกล่าว.

เครื่องมือของใช้ จากวรรณกรรมสุนทรภู่

จากการที่สุนทรภู่อยู่ที่พระราชวังหลังกับมารดา และได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้สุนทรภู่ได้พบเห็นขนบธรรมเนียมประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในวัง และเมื่อสุนทรภู่ตกทุกข์ได้ยาก ต้องร่อนเร่จนแทบจะไม่มีแผ่นดินอยู่ ได้ล่องเรือไปตามที่ต่าง ๆ ได้พบเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านตามสองฝั่งแม่น้ำและตามรายทางที่ได้เดินทางผ่าน

ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ของคนในวังและคนนอกวังคือชาวบ้านทั่วไป สุนทรภู่ได้นำมากล่าวถึงไว้ในวรรณกรรมที่แต่งขึ้นไม่ว่าจะเป็นนิทาน สุภาชีวิต บทเห่กล่อม นิราศ ฯลฯ ฉากและบุคคลต่าง ๆ ในเรื่องทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนเป็นสิ่งที่สุนทรภู่ได้เคยพบเห็นมาทั้งสิ้น ดังนั้นการอ่านวรรณกรรมที่สุนทรภู่แต่งขึ้น นอกจากจะได้รับความเพลิดเพลินจากอรรถรส และความสนุกสนานจากเนื้อเรื่องแล้ว ยังได้ความรู้ความเข้าใจถึงชีวิตความเป็นอยู่ของไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ประเพณีและการละเล่นบางอย่างที่เคยนิยม

กันในสมัยนั้น ปัจจุบันอาจจะหาดูไม่ได้แล้ว รวมทั้งเครื่องมือของใช้ต่าง ๆ ในปัจจุบันก็ได้เปลี่ยนความนิยมไปอาจจะหาดูได้ยากหรือหาดูไม่ได้อีกแล้ว

ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม การละเล่น ชีวิตความเป็นอยู่ เครื่องมือของใช้ ที่หยิบยกนำมาเรียบเรียงในหนังสือนี้เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อยที่กล่าวถึงไว้ในวรรณกรรมของสุนทรภู่

ดนตรีไทย

สุนทรภู่อ้างถึงเครื่องดนตรีและการเล่นดนตรีไว้ในเรื่องพระอภัยมณีดังตัวอย่าง

ได้เวลาฟ้าร้องดีฆ้องฤกษ์ พฤตมาเฒ่าเข้าเบิกขวัญบายศรี
บันทาะระวัดังกังวานขานดนตรี พวกโหรตีฆ้องโหม่ก้องโกลา

จากเรื่องพระอภัยมณีตอนอภิเษกหัสกันกับนางวันฉายา
กล่าวว่า

บุโรหิตจุดเทียนแล้วเวียนแวง
พลูคะแนนนับที่คัมภีร์ไสย
มะโหระทีกกกัก้องลั่นฆ้องชัย
ปี่ไฉนเป่าดังก้องกังวาน
ตั้งแตรสังข์พิณพาทย์ระนาดฆ้อง
ประสานซ้องสำเนียงส่งเสียงหวาน
พวกขับไม้มโหรที่ชำนาญ
บรรเลงลานซอสีปี่ชวา

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังกล่าวถึงเครื่องดนตรีไทยไว้ในวรรณกรรมเรื่องอื่นอีกเช่น

จากเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา

พิณพาทย์ระนาดฆ้อง
ระฆังดังวังเวง

ตะโพนกลองร้องเป็นเพลง
โห่่งห่า่งเห่งแก่งก่า่งดัง

จากโคลงนิราศสุพรรณ

เสียงซออ้ออ้ออ้อ
จับปีเต้เร่งเต้งเต้ง
คลุ่ยตรุ่ยตรุ่ยตรุ่ยเห่
ฆ้องหน่องหน่องหน่องหน่อง

เอื้อยเพลง
เต้งต๋อง
เห่เห่ รนาดแฮ
ผรั่งพรั่งพรั่งตโกนฯ

จากนิราศพระบาท

มโหรีปี่กลองจะก้องกึก จะโครมครึกแข่งแซ่ด้วยแตรสังข์
ดูพาราน่าคิดอนิจจัง ยังได้ฟังแต่เสียงสกุณา

จากเรื่องโคบุตร

ประโคมวังดังวิเวกปี่ไฉน
ก้านัลในเชิญเครื่องเนืองสนอง
พระประทับยับยั้งบัลลังก์ทอง
ดูท่านองมุคผาดสะอาดงาม

วงดนตรีไทยที่บรรเลงกันเป็นแบบแผนประเพณีแต่โบราณ มีอยู่ 3 อย่างคือ ปี่พาทย์ เครื่องสาย และมโหรี ในบรรดาวงดนตรีทั้งหลายนี้มักนิยมนำวงปี่พาทย์มาบรรเลงมากกว่าวงดนตรีประเภทอื่น เนื่องจากวงปี่พาทย์บรรเลงเพลงได้เสียงเรียงลำดับครบถ้วน และใช้บรรเลงในกรณีต่าง ๆ ได้หลายอย่าง

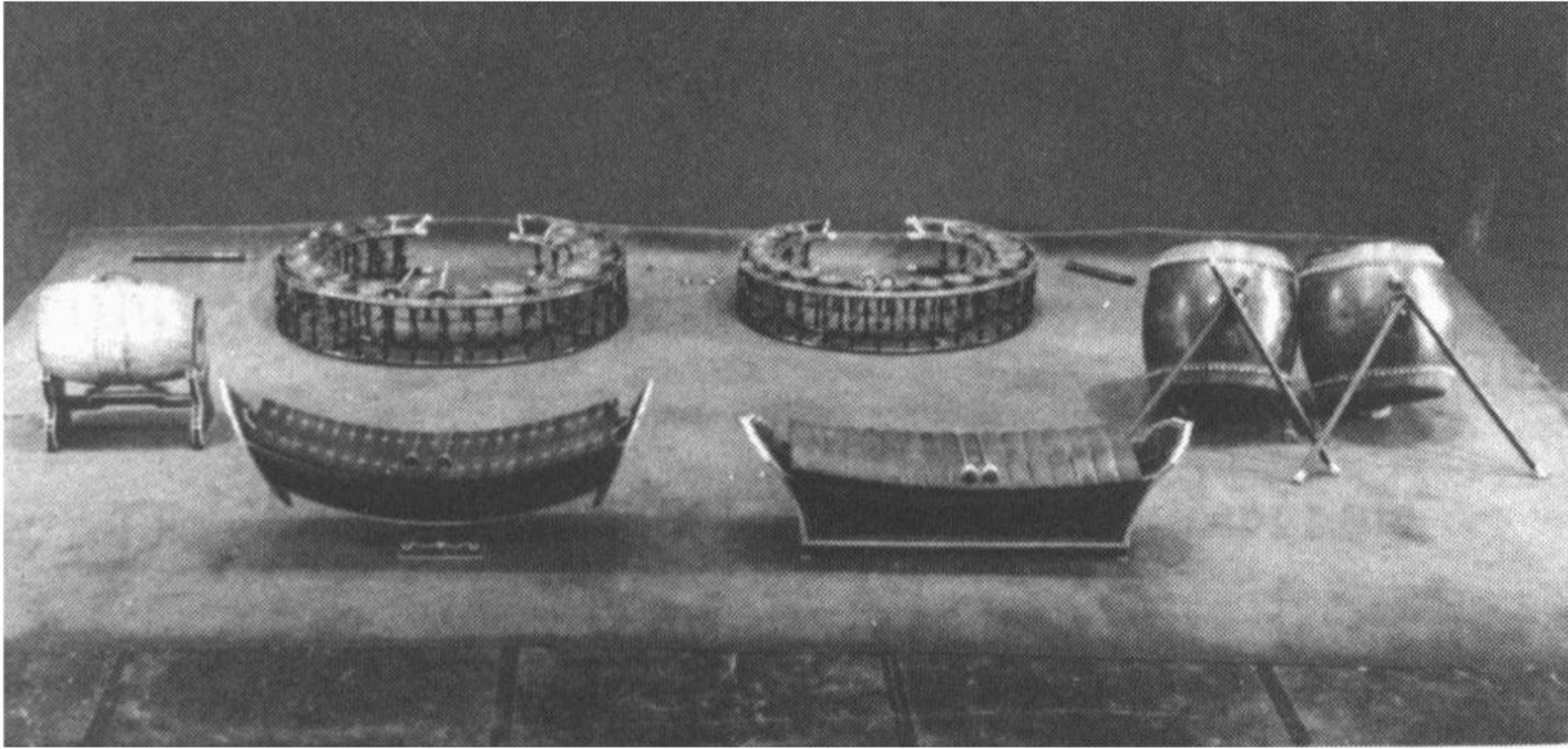
ปี่พาทย์

วงปี่พาทย์ ยังแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้คือ

วงปี่พาทย์เครื่องห้า ใช้บรรเลงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เดิมมีกลองทัดเพียงลูกเดียว เพิ่งเพิ่มเป็นสองลูกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วงปี่พาทย์เครื่องคู่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีผู้คิดเครื่องดนตรีเพิ่มขึ้นอีกสองอย่าง คือ ระนาดทุ้ม กับฆ้องวงเล็กและนำเอาปี่นอก ซึ่งใช้อยู่ในการบรรเลงประกอบหนังใหญ่สมัยโบราณมารวมเข้ากับวงปี่พาทย์เครื่องห้าที่มีอยู่เดิม เรียกว่าวงปี่พาทย์เครื่องคู่

วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประดิษฐ์ ระนาดทุ้มเหล็ก กับระนาดเอกเหล็กขึ้นอีก ๒ อย่าง เพื่อเพิ่มวงปี่พาทย์เครื่องคู่ที่มีอยู่เดิม กลายเป็นวงปี่พาทย์ที่มีระนาด ๔ รวง เรียกว่า วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่

วงปี่พาทย์เครื่องคู่

เครื่องดนตรีต่าง ๆ ในวงปี่พาทย์นี้มีวิธีบรรเลงและหน้าที่ต่าง ๆ กัน ดังนี้

ฉิ่ง มีหน้าที่ตีกำกับจังหวะย่อย โดยปกติตีฉิ่งที่หนึ่ง ฉับที่หนึ่ง ให้รู้จังหวะหนักเบา

ฉาบ (เหล็ก) มีหน้าที่ตีสอดแทรกแซง หยอกล้อ ยั่วเข้าไปกับจังหวะฉิ่ง

โหม่ง ตีเป็นเครื่องกำกับจังหวะต่าง ๆ

ปี่ใน เป่าให้มีทำนองโหยหวนบ้าง เก๋ขี้ ๆ บ้าง มีหน้าที่ช่วยนำเพลงบ้างในบางเวลา

ปี่นอก เป่าให้มีทำนองโหยหวนบ้าง เก๋ขี้ ๆ บ้าง คอยสอดแทรกแซงทำนองเพลงในทางเสียงสูง ภายหลังเลิกใช้เนื่องจากมีประโยชน์น้อย

ตะโพน มีหน้าที่ตีกำกับจังหวะหน้าทับ และนำกลองทัดในบางเพลง

ฆ้องวงใหญ่ มีหน้าที่ดำเนินการทำนองซึ่งเป็นเนื้อเพลง เป็นหลักของวง

ฆ้องวงเล็ก มีหน้าที่ดำเนินการทำนอง โดยเก็บถี่ ๆ และสะบัดระคนกันไป สอดแทรกแซงในทางเสียงสูง

กลองทัด ตีเป็นบางเพลงตามแบบแผนที่กำหนดไว้

ระนาดเอกเหล็ก วิธีบรรเลงเหมือนระนาดเอก หากแต่มีได้เป็นผู้นำวง คงมีผลแต่ในทางเพิ่มเสียงให้กระหึ่มขึ้นเท่านั้น

ระนาดเอก วิธีบรรเลงโดยปกติตีพร้อมกัน ๒ มือ ห่างกันเป็นคู่ ๘ ดำเนินทำนองเก็บถี่ ๆ แต่มีบางโอกาสอาจตีกรอ หรือรัว หรือพลิกเพลงอื่น ๆ บ้าง มีหน้าที่เป็นผู้นำวง

ระนาดทุ้ม มีหน้าที่บรรเลงหยอกล้อ ยั่วเย้าไปกับผู้ดำเนินการทำนองเพื่อกระตุ้นอารมณ์ให้ครึกครื้น

ระนาดทุ้มเหล็ก มีหน้าที่หยอกล้อ ยั่วเย้าไปกับทำนองอย่างห่าง ๆ และช่วยเพิ่มเสียงให้กระหึ่มขึ้นด้วย

เครื่องสาย

เป็นวงดนตรีไทยที่มีเครื่องดนตรีที่มีสายเป็นประธาน ประกอบด้วยเครื่องเป่าและเครื่องตีบางอย่าง

วงเครื่องสายที่เรียกว่า วงเล็ก มีเครื่องดนตรีที่บรรเลงเป็นทำนองเพียงอย่างละชิ้นเดียว ถ้าจะให้ป็นเครื่องคู่ก็เพิ่มเครื่องเหล่านี้ขึ้นเป็น ๒ ชิ้น แต่เครื่องดนตรีที่ดีประกอบจังหวะนั้น ไม่ว่าจะเป็นวงเล็กหรือเครื่องคู่ก็มีเพียงอย่างละชิ้นเดียว

เครื่องดนตรีในวงเครื่องสายนี้มีวิธีบรรเลงและหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

ซอด้วง ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญของวงเครื่องสาย วิธีบรรเลงคือสีให้มีเสียงยาวโหยหวานบ้าง สีเป็นทำนองเก็บถี่ ๆ บ้าง มีหน้าที่ดำเนินเนื้อเพลงเป็นหลักของวง และเป็นผู้นำวงด้วย

ซออู้ มีกระโหลกทำด้วยกะลามะพร้าวที่พุททั้งสามนูนเด่น มีหน้าที่ดำเนินทำนองให้คลุกเคล้ายั่วเย้า หยอกล้อ ให้ครึกครื้นสนุกสนาน

จะเข้ นับว่าเดิมเป็นเครื่องดนตรีของมอญ วิธีดีดในวงเครื่องสาย ใช้ทำนองเก็บถี่ ๆ บ้างพักเป็นระยะ ๆ บ้าง ตามรูปของเพลง ช่วยเป็นหลักของเนื้อเพลงด้วย

ขลุ่ยเพียงออ ใช้เป่าให้มีเสียงยาวโหยหวานบ้าง เก็บถี่ ๆ บ้าง ช่วยในการดำเนินทำนอง

ขลุ่ยหลีบ ในวงเครื่องสายวงเล็กไม่มี ถ้าเป็นวงเครื่องสายเครื่องคู่มีขลุ่ย ๒ เลา จึงใช้ขลุ่ยเพียงออเลาหนึ่งกับขลุ่ยหลีบอีกเลาหนึ่ง ขลุ่ยหลีบมีหน้าที่ดำเนินทำนองให้สอดแทรกแซงในทางเสียงสูง

โทน สมัยโบราณเรียกว่า ทับ เป็นเครื่องขึ้นหนังที่ดีประกอบจังหวะหน้าทับที่เก่าแก่ ปัจจุบันก็ยังคงใช้เป็นเครื่องควบคุม

จังหวะหน้าทับซึ่งตีคู่กับรำมะนา ให้สอดคล้องกันอย่างสนิทสนมเสมือนเป็นเครื่องดนตรีชิ้นเดียวกัน เครื่องหนึ่งประกอบจังหวะนี้จะเป็นวงเล็กหรือเครื่องคู่ก็ได้เพียงลูกเดียว

รำมะนา เป็นเครื่องขึ้นหนึ่งสำหรับตีคู่กับโทน ให้สอดคล้องเข้ากันอย่างสนิทสนม ทำหน้าที่ควบคุมจังหวะหน้าทับ สมัยโบราณแยกคนตีโทนกับตีรำมะนาเป็นคนละคน สมัยปัจจุบันมักจะรวมตีเป็นคนเดียว

ฉิ่ง มีหน้าที่ควบคุมจังหวะย่อยให้ผู้บรรเลงเครื่องดนตรีอื่น ๆ ดำเนินไปพร้อมเพียงกัน

ฉาบ มีหน้าที่หลอกล้อ ยั่วเข้าไปกับจังหวะ

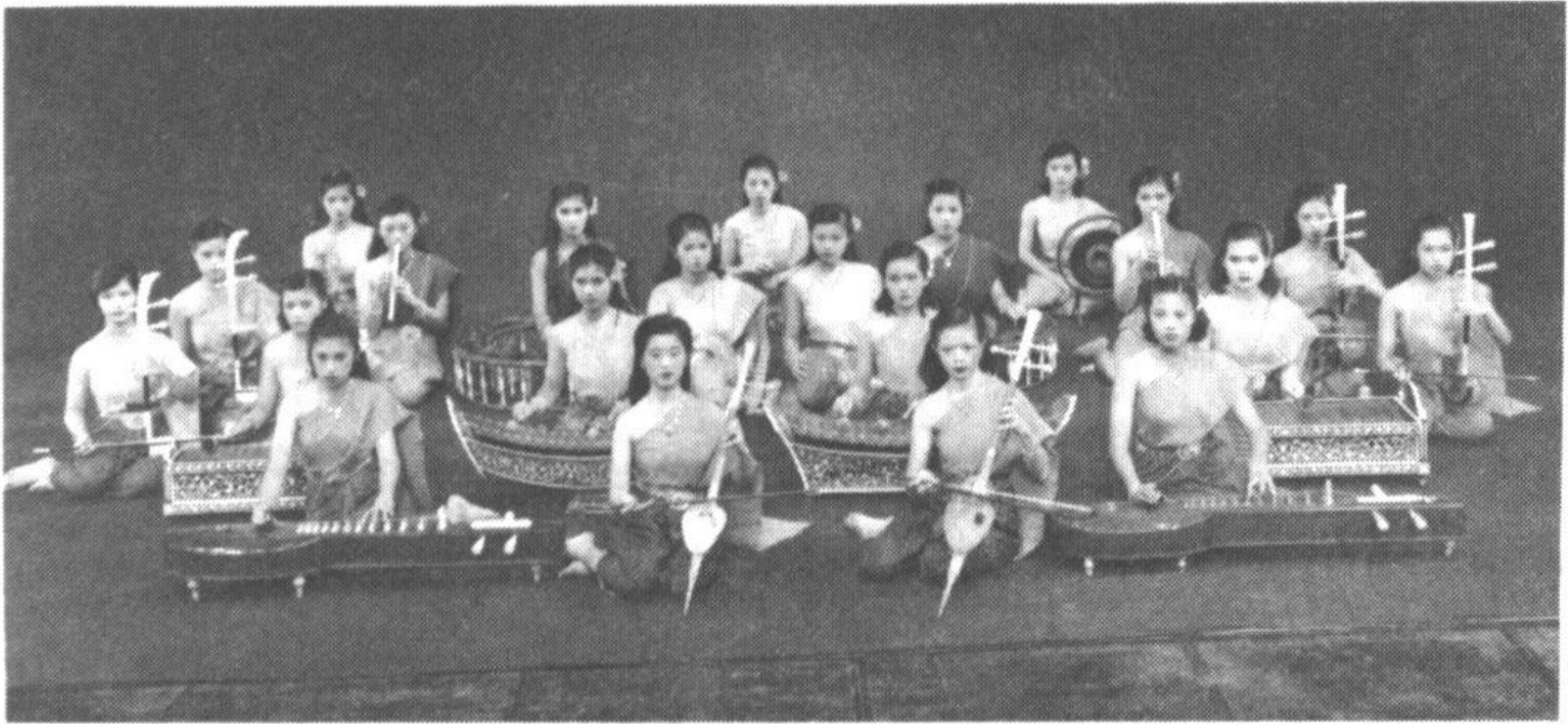
โหม่ง ตีให้เป็นจังหวะหนักต่าง ๆ

มโหรี

วงมโหรีแต่สมัยโบราณมีผู้บรรเลงเพียง ๔ คน คือ คนสีซอสามสาย คนดีดพิณ (กระจับปี) คนตีทับ (โทน) และคนร้องดีกรับพวง

วงมโหรีเครื่องหก ได้เพิ่มเครื่องดนตรีขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ รำมะนากับขลุ่ย และกรับพวงของเดิมเป็นฉิ่ง

มโหรีวงเล็ก วงมโหรีได้วิวัฒนาการเพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ครั้งแรกได้เพิ่มฆ้องวงกับระนาดเอก ต่อมาจึงได้เพิ่มซอด้วง ซออู้ และขลุ่ย และน่าจะเข้าเข้ามาแทนพิณหรือกระจับปี

วงมโหรีเครื่องใหญ่

วงมโหรีเครื่องคู่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วงปี่พาทย์ได้เพิ่มระนาดทุ้มกับฆ้องวงเล็ก กลายเป็นปี่พาทย์เครื่องคู่ วงมโหรีก็เพิ่มระนาดทุ้มกับฆ้องวงเล็กบ้าง ทั้งเพิ่มซอด้วง ซออู้ ขึ้นเป็นอย่างละ ๒ คัน จะเข้เพิ่มเป็น ๒ ตัว ขลุ่ยนั้นเดิมมีแต่ขลุ่ยเพียงออกก็เพิ่มขลุ่ยหลีบขึ้นอีก ๑ เลา เหมือนในวงเครื่องสาย ส่วนซอสามสายก็เพิ่มซอสามสายหลีบอีก ๑ คัน เครื่องประกอบจังหวะคงเดิม

วงมโหรีเครื่องใหญ่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วงปี่พาทย์ได้เพิ่มระนาดทุ้มกับระนาดเอกเหล็กขึ้นอีก ๒ ราง กลายเป็นวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่มโหรีจึงเอาอย่าง โดยเพิ่มระนาดทุ้มเหล็กขึ้นบ้าง ส่วนระนาดเอกเหล็กนั้นเปลี่ยนสร้างลูกระนาดด้วยทองเหลือง เพราะเทียบให้เสียงสูงไพเราะกว่าเหล็ก เรียกว่าระนาดทองรวมทั้งวงเรียกว่าวงมโหรีเครื่องใหญ่

บรรดาเครื่องดนตรีต่าง ๆ ที่วงมโหรีได้เลียนแบบมาจาก วงปี่พาทย์ คือระนาดเอก ระนาดทุ้ม ระนาดเอกเหล็ก (เป็นระนาดทอง) ระนาดทุ้มเหล็ก (บางครั้งทำด้วยทองเหลือง) ฉ้องวงใหญ่ และฉ้องวงเล็กนั้นทุกสิ่งต้องย่อขนาดลงให้เล็ก เพราะสมัยโบราณ ผู้บรรเลงมโหรีมีแต่ผู้หญิงทั้งนั้น จึงต้องลดขนาดลงให้พอเหมาะแก่ กำลัง อีกประการหนึ่งการลดขนาดเครื่องดีเหล่านี้ลง ก็เพื่อให้เสียงดังสมดุลย์กับเครื่องดนตรีประเภทดีดสี มิฉะนั้นเสียงจะกลบ พวกเครื่องสายหมด

บันทาะว

เป็นกลองเล็กชนิดหนึ่งมีรูปแปลกกว่ากลองชนิดอื่น ๆ คือ ตัวกลองซึ่งทำด้วยไม้จริงนั้น ตรงส่วนกลางคอดเล็กกว่าตอนขึ้น หนึ่ง สายโยงเร่งเสียงใช้เชือกห่าง ๆ กัน มีสายรัดอก ตรงรัดอกนี้ มีหลักยาวออกไปอันหนึ่ง รูปเหมือนยอดเจดีย์ ทำด้วยไม้หรืองาช้าง ตอนปลายหลักมีเชือกผูกกับลูกตุ้ม สำหรับไกวให้ลูกตุ้มโยนไปมา กระทบหน้าหนึ่งทั้งสองแทนการตีด้วยไม้หรือมือ

บันทาะวนี้ใช้บรรเลงอยู่ในวงขับไม้ร่วมกับซอสามสาย สำหรับบรรเลงในงานพระราชพิธี เช่น กล่อมเศวตฉัตรและกล่อม พระคชาธาร ในกระบวนริ้วแห่โสกันต์ก็มีเจ้าพนักงานภูษามาลา ไกวบันทาะวเดินเข้าริ้วด้วย และในพิธีมงคลอื่น ๆ ตลอดจนพิธี พราหมณ์บางพิธี เช่น เวียนเทียนสมโภช หรือพิธีทอดเชือกตาม เชือกเป็นต้น

มโหรีทีก

เป็นกลองที่แปลกกว่ากลองอื่น ๆ เพราะตัวกลองทำด้วยสำริดหรือทองเหลือง และหน้ากลองที่ควรจะเป็นหนังก็ทำด้วยโลหะชนิดเดียวกันกับตัวกลอง ลักษณะของมโหรีทีกรูปร่างคล้ายทรงกระบอก ส่วนของหน้ากลองและฐานผายออกมีหูหล่อติดกับตัวกลองตอนใกล้กับหน้ากลอง ๒ คู่ สำหรับร้อยเชือกทาบ หรือแขวนกับหลัก ๔ หลัก ซึ่งปักตรึงกับฐานแน่นหนา ใช้ตีด้วยไม้ ๒ อัน รวให้ เป็นเสียงกังวานใช้เฉพาะกับพระมหากษัตริย์ สมัยโบราณใช้ตี่าประจำทุก ๆ ยาม และใช้ในงานพระราชพิธีสำคัญ เช่น ในงานที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกเป็นทางการ หรือเวลาทรงมูรธาภิเษก และสมโภชเป็นต้น

ในประเทศไทยนั้น มีหลักฐานปรากฏว่าได้มีการผลิตและใช้กลองมโหรีทีกมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะเป็นต้นมา หรือในระยะเวลาที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนอื่น ราว ๒๐๐๐ - ๓๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่รูปร่างลักษณะของมโหรีทีกสมัยก่อนประวัติศาสตร์กับปัจจุบันแตกต่างกันในรายละเอียดอยู่บ้าง

ในสมัยสุโขทัย ปรากฏหลักฐานการใช้มโหรีทีกในหนังสือไตรภูมิพระร่วงแต่เรียกว่า มหรีทีก

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ราวแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๐๕๑) มีกล่าวถึงชื่อ มโหรีทีก ในกฎมณเฑียรบาล แต่เรียกชื่อว่า หรีทีก และใช้กลองนี้ในงานพระราชพิธีด้วย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้กลับเรียกกลองดังกล่าวว่า
มโหระทึกอีกครั้งหนึ่งและเรียกต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

หม่องชัย

เป็นหม่องขนาดใหญ่ เมื่อตีจะเกิดเสียงกังวานกระหึ่มไปได้ไกล
บางที่จึงเรียกตามเสียงที่ได้ยินว่า “หม่องห่วย” ขนาดของหม่องชนิดนี้
ไม่แน่นอนมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กใช้ตีเพียงลูกเดียว

ที่เรียกหม่องชนิดนี้ว่า หม่องชัยเพื่อให้ชื่อของหม่องเป็นนิมิต
มงคลแก่กิจการนั้น ๆ ซึ่งตรงกับชื่อของหม่องหรือระฆังของอินเดีย
ชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า “ชยฆนฏะ” คงจะเป็นเพราะในสมัยโบราณใช้
หม่องชนิดนี้เป็นสัญญาณในกองทัพ สมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน ใช้ตี
ในงานพิธีมงคลต่าง ๆ เช่น เวลาพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบ
บทหนึ่ง ๆ หรือเวลาคนทำขวัญว่าไปจบตอนหนึ่ง ๆ และเวลาเวียน
เทียนสมโภช เป็นต้น ไม้ที่ใช้ตีหม่องชัยนี้มีด้ามยาวประมาณ ๒๒
เซนติเมตร ปุ่มที่ตีพันด้วยผ้ากับด้ายให้มีความนุ่มพอสมควร

พระราชพิธีโสกันต์

ประเพณีไทยแต่โบราณ เด็กผู้หญิงและเด็กผู้ชายมักนิยมเกล้า
จุกเหมือนกัน จนกระทั่งถึงอายุ ๑๑ ปี เด็กผู้หญิงจึงจะโกนจุก และ
เด็กผู้ชายจะโกนจุกเมื่ออายุ ๑๓ ปี การโกนจุกถือเป็นการเตือน
เด็กให้รู้ว่ามิใช่เด็กตัวเล็ก ๆ อีกต่อไปแล้ว ผู้เป็นบิดามารดาของ

เด็กจะจัดพิธีโกนจุกให้ดีที่สุดเท่าที่จะจัดได้ เนื่องจากเป็นพิธีมงคลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตของเด็ก

สำหรับพระราชโอรสหรือพระราชธิดาที่ประสูติแต่พระมเหสี และดำรงพระยศชั้นเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า จะเรียกพิธีโกนจุกนี้ว่า พระราชพิธีโสกันต์หรือพระราชพิธีลงทรงโสกันต์

สุนทรภู่ได้กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์ไว้ในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณีเพียงตอนเดียว คือ พระราชพิธีโสกันต์ระเด่นกินเรศ ที่เมืองสำปันหนาตามเนื้อเรื่องสุนทรภู่ ได้กล่าวถึงเมืองสำปันหนาว่า เป็นพวกแขกชวาแต่เมื่อถึงพระราชพิธีโสกันต์ สุนทรภู่ได้บรรยายถึงขั้นตอนของพิธีให้มีความคล้ายคลึงกับพระราชประเพณีของไทยมาก เช่น การจัดขบวนแห่ก่อนที่จะถึงพระราชพิธี การเสด็จขึ้นทรงน้ำบนเขาไกรลาส มีการทำขวัญและการเจิม เป็นต้น ดังตัวอย่าง

เวลาบ่ายตั้งแห่ลั่นแตรสังข์
คนสะพรั่งปรีดีเปรมเกษมสันต์
แล้วขึ้นเขาไกรลาสตั้งราชหงส์
ให้สระสรงธาราสุดาสมร
แล้วทรงเครื่องจินดาค่านคร
บทจรเยื้องย่างขึ้นปรางค์ชัย

นอกจากพระราชพิธีดังกล่าวแล้ว สุนทรภู่ได้กล่าวไว้อีกว่าได้มีการเฉลิมฉลองพระราชพิธีนี้ โดยการจัดให้มีมหรสพสมโภช และมีประชาชนมาเที่ยวงานพระราชพิธีนี้เป็นจำนวนมาก

พวกกราเต้นเล่นงานการฉลอง
เสียงแซ่ซ้องคนหลามตามถนน
เวลาค่ำมีหนังพร้อมฝรั่งคน
มาเคลื่อนกล่นดูแลเสียงแซ่ไป

พิธีเวียนเทียน

บุโรहितจุดเทียนแล้วเวียนแวง
พลูคณะนั้บที่คัมภีร์ไสย
มะโหระทึกก็ก้องลั่นฆ้องชัย
ปี่โฉนเป่าดังก้องกังวาน
ตั้งแตรสังข์พินพาทย์ระนาดฆ้อง
ประสานซ้องสำเนียงส่งเสียงหวาน
พวกขับไม้มโหรีที่ชำนาญ
บรรเลงลานขอสีปีชวา
ครั้นเวียนครบสรรพเสร็จได้เจ็ดรอบ
ตามระบอบเวียนซ้ายแล้วย้ายขวา
ใบพลูดับเทียนพลันโบกควันมา
ตามตำราไสยเวทข้างเพศพราหมณ์
แล้วจุณเจิมพระชนงวงนลาฏ
โดยไสยศาสตร์ค้อยประจงองค์ละสาม
แล้วตักขวัณฐ์ชั้นบายศรีพิธีพราหมณ์
ทำไปตามข้างตำราในสามัญ

จึงตักน้ำมะพร้าวอ่อนป้อนถวาย
แล้วบรรยายอ่านเวทวิเศษขยัน
ให้สององค์เธอทรงเสวยพลัน
โหรานั่นอวยชัยถวายพร

(จากเรื่องพระอภัยมณีตอนอภิเษกหัสกันกับนางวันชายา)

การเวียนเทียนใช้ใน ๒ โอกาส คือ ใช้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีทำขวัญ (แต่การทำขวัญบางอย่างไม่มีการเวียนเทียน) และเป็นพิธีที่กระทำในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งเดิมเรียกว่า เดินเทียน แต่ในพิธีเวียนเทียนที่สุนทรภู่กล่าวถึงในเรื่องพระอภัยมณีนี้ใช้ในโอกาสทำขวัญ เช่น ทำขวัญในงานอภิเษกสมรสในพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น แต่ในประเพณีแต่งงานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ไม่ปรากฏว่ามีการเวียนเทียนแม้ในพิธีของหลวงก็ตาม

สุนทรภู่ได้บรรยายเรื่องพิธีเวียนเทียนไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ยกเว้นจำนวนรอบของการเวียนเทียน ซึ่งแตกต่างไปจากที่ปฏิบัติกันในปัจจุบัน กล่าวคือ ปัจจุบันการเวียนเทียนมักนิยมเวียน ๓ รอบ หรือ ๕ รอบ แต่ในเรื่องพระอภัยมณี โดยเฉพาะในขั้นตอนของการอภิเษกสมรส สุนทรภู่บรรยายไว้ว่าเวียนถึง ๗ รอบ

ถ้วนเจ็ดรอบตามระบอบบุพณมา
พราหมณ์พฤฒาคอยรับคัมภีร์
แล้วโบกควันตามตำรับว่าดับทุกข์
เจริญสุขปรีดีเปรมเกษมศรี

จากเรื่องพระอภัยมณีตอนอภิเษกนรินทร์รัตนกับนางเกศพัฒน์

การเจิม

สุนทรภู่ได้บรรยายถึงการเจิมไว้ในขั้นตอนการอภิเษกสมรส และพระราชพิธีโสกันต์ในเรื่องพระอภัยมณี ซึ่งจะทำหลังจากทำขวัญและเวียนเทียนแล้ว

การเจิมเป็นการแต้ม แต่ง หรือเพิ่มเติมความเป็นสิริมงคล ซึ่งรวมทั้งคน สัตว์ และสิ่งของด้วย เชื่อกันว่าจะทำให้เกิดความเจริญ รุ่งเรืองและถาวร สุนทรภู่เองก็ได้บรรยายถึงการอวยชัยให้พร เพื่อความสวัสดิมีชัย ซึ่งตรงกับจุดประสงค์ของการเจิมดังกล่าวกลอน ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนอภิเษกนรินทร์รัตนกับนางเกศพัฒน์

พระบิดุลาบิดุรงค์พวกวงศา
ต่างก็มาจุณเจิมเฉลิมศรี
ให้สององค์จงพิพัฒน์สวัสดิ
อยู่รู้มีทุกขโศกโรคโรคา

การเจิมได้รับคติมาจากอินเดียที่นิยมเจิมหน้าผาก ซึ่งสุนทรภู่ได้บรรยายถึงการเจิมที่หน้าผากและวิธีการเจิมไว้คือ

แล้วจุณเจิมพระขนงวงนลาฏ
โดยไสยศาสตร์ค้อยประจงองค์ละสาม

การกินหมาก

สุนทรภู่แต่งให้ฝรั่งกินหมากเช่นเดียวกับคนไทย จากวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ปรากฏมีการปลุกหมาก และประเพณีการต้อนรับมีการเชิญให้กินหมากพลู เช่นเดียวกับการรับแขกตามอัธยาศัยของคนไทย

การต้อนรับพระอภัยมณีของนางละเวงมีการเชิญพานหมากพลูมาถวาย

“เรียกธิดามาเป็นคนปรนนิบัติ
ประจงจัดเครื่องอาณพานพระศรี
ถวายองค์ทรงศักดิ์ด้วยภักดี
แล้วพาทีเพทุบายให้ตายใจ”

แม้แต่สังฆราชบาทหลวงเอง สุนทรภู่ก็ยังเกณฑ์ให้กินหมากด้วย ดังเช่นมังคลาเอาหมากต้อนรับสังฆราช

“เชิญให้นั่งยังที่เก้าอี้อาสน์
อภิวาทหวังจิตสนิทสนม
น้ำชาตั้งทั้งพระศรีพัควิลม
แล้วกราบก้มเกศาเอกอาจารย์”

ประเพณีการกินหมากนำไปสู่ความนิยมเรื่องฟันดำ ว่า
งดงาม เพราะนางสนมกำนัลเมืองฝรั่งก็ใช้ ซึ่งเป็ดยาสีฟันโบราณ
ทำด้วยกะลามะพร้าวเผาไฟ แต่งฟันให้ดำเช่นกัน

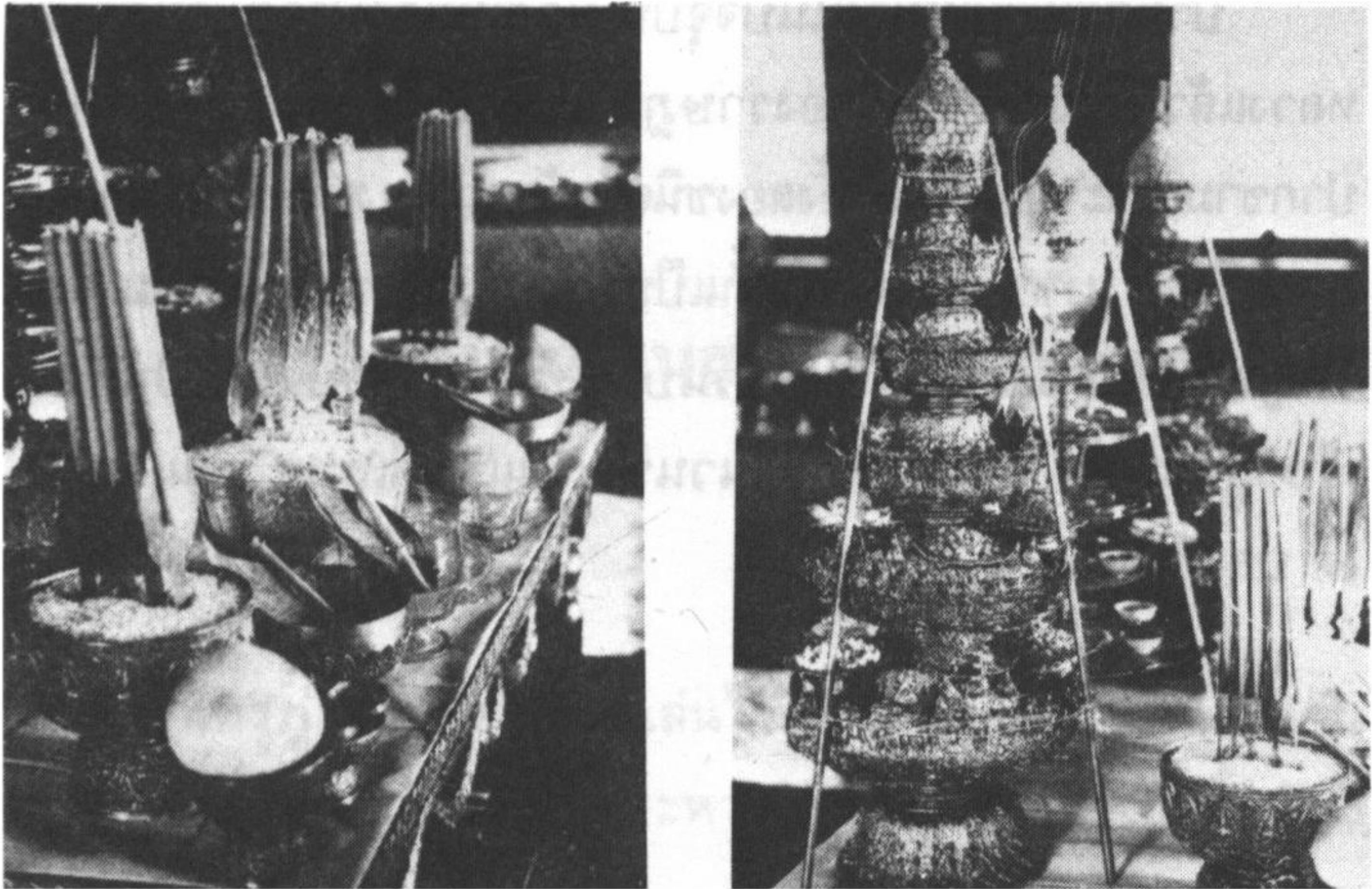
“บ้างปิดป้องห้องหับให้ลับลิ
แล้วสีซีให้ฟันเป็นมันลับ
ที่ผมปิดติดซี่มั้งตรึงกระชับ
เอาหมึกจับเขม่าซ้ำให้ดำดี”

บายศรี

เป็นสิ่งบูชาตามแบบของพิธีพราหมณ์ใช้ในพิธีบวงสรวง
เทพยดา บูชาครูและการทำขวัญ โดยการทำเป็นกระทงอาหาร
ประกอบด้วยอาหารง่าย ๆ เพื่อให้ขวัญกินหรือเช่นสรวง

ในเรื่องพระอภัยมณีโดยเฉพาะตอนอภิเษกสมรส สุนทรภู่
ได้กล่าวถึงบายศรี ซึ่งส่วนใหญ่จะหมายถึงบายศรีของหลวงทั้ง
สิ้น ดังคำกลอนว่า

บายศรีเงินทองแก้วดูแวววับ
สามสำหรับพานทองใส่ของหวาน
แวนวิเชียรเทียนทองของตระการ
ปักบนพานทองเคียงไว้เรียงราย
ขุดกระแจะจวงจันทน์กลั่นเกสร
มะพร้าวอ่อนจัดแจงแต่งถวาย

เครื่องเฉลิมเฉลิมขวัญสุพรรณพราย
เอาจัดรายเรียงตั้งบัลลังก์ทอง

ได้เวลาฟ้าร้องดีหมองฤกษ์
พฤตมาเฒ่าเข้าเบิกขวัญบายศรี
บันทาะะวังกังวานขานดนตรี
พวกโหรตีฆ้องโหม่งโกลา

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังให้ความรู้ในเรื่องของเครื่องประกอบบายศรีไว้ด้วย ซึ่งประกอบด้วย ชั้นปักแวนเวียนเทียน เทียนชัย น้ำมันหอม พานใส่ใบพลู ตลับแป้งเจิมด้วยผงขมิ้น มะพร้าวอ่อน ปอกเปลือกเจาะปากรองพาน เป็ดปั้นด้วยแป้ง หัวหมู อาหาร และขนม รูปเทียนบูชา และอื่น ๆ ตามแต่จะจัดหามา

บทยศรีที่พบเห็นอยู่ในปัจจุบัน นอกเหนือไปจากบทยศรีของ
หลวงแล้วก็ได้แก่บทยศรีของราษฎร แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ บทยศรี
ปากชาม และบทยศรีตัน ทั้งสองชนิดทำด้วยใบตองเรียกตามลักษณะ
บทยศรี คือ บทยศรีปากชามนั้นเป็นบทยศรีที่บรรจุลงในชาม ส่วน
ใหญ่จะเป็นชามลายคราม ส่วนบทยศรีตัน มีลักษณะเป็นชั้น ๆ
เรียวสูงขึ้นไป มักนิยมทำจำนวนชั้นเป็นเลขคู่เสมอ เช่น ๓, ๕,
๗ บางทีก็มีถึง ๙ ชั้น

การละเล่นในงานสมโภชของหลวง

สุนทรภู่กล่าวถึงการละเล่นไว้ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนเฉลิมฉลองการอภิเษกสมรสระหว่างสินสมุทรกับนางอรุณรัศมีดังนี้

โหม่งครุ่ม (โหม่งครุ่ม) คงจะเรียกตามเสียงโหม่งและกลอง ใช้แสดงกลางสนามในเวลาบ่ายหรือเย็น ผู้แสดงเป็นชายแต่งกายด้วยการนุ่งผ้าเกี้ยว สวมสนับเพลา เสื้อคอตั้งแขนยาว มีผ้าคาดพุง ศีรษะสวมเทริด เวลาแสดงมักจะแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม กลุ่มละ ๔ คน หรืออาจจะแบ่งออกเป็นกี่กลุ่มก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสมในกลุ่มหนึ่ง ๆ จะมีกลองใหญ่ ๑ ใบ ลักษณะเหมือนกลองทัดแต่ใหญ่กว่า ผู้แสดงแต่ละคนถือไม้ตะบองสั้นสองมือยืนอยู่ด้านหน้าและหลังกลองเป็นสี่มุม มีผู้ถือฆ้องโหม่งคอยกำกับจังหวะให้อาณัติสัญญาณและบอกท่ารำ ยืนประจำอยู่หลังหมู่ผู้แสดง การเล่นโหม่งครุ่มนี้ชาวบ้านเรียกว่า “อิหรีดถัดทา” เพราะผู้บอกท่ารำจะร้องว่า “อิหรีดถัดทา” ก่อนบอกท่าต่อไป

กุลาตีไม้ การละเล่นชนิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจากชาวอินเดีย

ใต้ คนไทยเรียกว่าแขกกุลา เมื่อนำวิธีเล่นของเขามาจึงเรียกชื่อการเล่นตามเชื้อชาติและวิธีเล่น ผู้แสดงเป็นชายแต่งกายเหมือนพวกโหมงครุ้มและถือตะบองสั้นเหมือนกัน แสดงกลุ่มละ ๖ คน หรือ ๘ คน ไม่มีเครื่องดนตรีอื่นประกอบนอกจากฆ้องโหม่งดีให้สัญญาณเวลาถวายเป็นมงคล และคอยคุมจังหวะการเล่นให้ถูกต้อง ผู้แสดงทุกคนร้องเพลงพร้อมทั้งปรบมือ แล้วจับไม้ขึ้นตีอย่างกรับ ขณะตีไม้ทุก ๆ ทำนองก็ร้องอยู่ตลอดเวลา บทร้องเป็นบทสั้น ๆ ร้องซ้ำ ๆ อยู่เช่นนั้น ความสนุกสนานของการเล่นอยู่ที่ผู้แสดงต้องรำรำออกท่าทางให้คนดูสนุกสนาน อาจเต้นลอยหน้าลอยตาได้พองาม แต่ต้องระวังจังหวะเคาะให้ถูกต้อง

แทงวิไล เป็นการละเล่นเลียนแบบมาจากการเล่นรำอาวูรของชาวมลายู คำว่า “แทงวิไล” เพี้ยนมาจากภาษามลายูว่า “แทงปีไล” คำว่า “ปีไล” แปลว่าโล่

การเล่นแทงวิไล เป็นการแสดงการต่อสู้ด้วยอาวุธสั้นกับอาวุธยาว มีผู้เล่นเพียง ๒ คน คนหนึ่งถือดาบและโล่ อีกคนหนึ่งถือทวน ต่อสู้กันและเต้นตามทำนองปีพาทย์เพลงแทงวิไล

หกกะเมน เป็นการละเล่นที่ใช้ปักเสาดียวสูง ผู้แสดงเป็นชายแสดงท่าดีลังกาหกกะเมนศีรษะยันปลายเท้า ยกเท้าสูงชี้ฟ้า และเปลี่ยนท่าต่าง ๆ

ลอดบ่วง ผู้แสดงพุ่งตัวดีลังกาผ่านบ่วงไฟด้วยท่าพลิกแพลง

สามต่อ เป็นการเล่นต่อตัว ใช้ผู้แสดง ๓ คน คนแรกยืนเป็นหลัก คนที่สองยืนบนบ่าคนที่หนึ่ง และคนที่สามยืนต่อบนบ่าของผู้แสดงคนที่สองท่าทางต่อตัวในท่าพลิกแพลงต่าง ๆ

หุ่นกระบอก

เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๖ ม.ร.ว.เกาะ พยัคเสนา นำแบบอย่างมาจากหุ่นกระบอกสุโขทัย ตัวหุ่นเป็นกระบอกไม้ไผ่ ใช้จับบังคับ ตัวหุ่นเลียนแบบอวัยวะคนจริง ๆ คือหัวและมือสองข้าง มีแกนไม้เสียบมือหุ่นทำให้เหิดได้ว่องไว การดำเนินเรื่องแบบหุ่นจีน คือมีชออยู่เล่าไปกับการขับร้อง นิยมแสดงเรื่องพระอภัยมณี การเล่นหุ่นกระบอกนี้เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อสุนทรภู่เสียชีวิตไปแล้ว ๓๘ ปี นับว่าเป็นการเผยแพร่ผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ให้เป็นที่แพร่หลายสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สินสมุทร

หุ่นกระบอกตัวยักษ์หน้าเขียว โอไรสของพระอภัยมณี และนางผีเสื้อสมุทร ในบทกลอนพระอภัยมณีของสุนทรภู่กล่าวถึงลักษณะสินสมุทรไว้ดังนี้

ไม่คลาดเคลื่อนเหมือนองค์พระทรงเดช
แต่ดวงเนตรดุดังสุริย์ฉาย

ทรงกำลังดังพระยาชลาลัย
มีเขี้ยวคล้ายชนนี้มีศักดา
พระบิตุรงค์ทรงศักดิ์ก็รักใคร่
ด้วยเนื้อไขมิได้คิดริษยา
เฝ้าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วเห่ช้า
จนใหญ่อายุได้แปดปี
จึงให้นามตามอย่างช้างมนุษย์
ชื่อสินสมุทรกุมารชาญชัยศรี
ธำมรงค์ทรงมาค่าบุรี
พระภูมีทอดผูกให้ลูกยา

นางวาลี

หุ่นกระบอกตัวนาง รูปนางวาลี ทรงเครื่องผ้าเยียรบับ
กระบังหน้าปิดทองประดับกระจก นางวาลีเป็นเอกอัครสนมขวา
ของพระอภัยมณี รูปร่างลักษณะไม่งดงาม แต่เป็นผู้มีสติปัญญา
ฉลาดหลักแหลม

อยู่มาภายหลังยังมีสตรีหนึ่ง
อายุถึงสามสิบสี่ไม่มีผัว
ชื่อวาลีสีเนื้อนั้นคร่ำมัว
รูปก็ชั่วช้ายไม่อาลัยแล
ทั้งกายาหางามไม่พบเห็น
หน้านั้นเป็นรอยฝีมีแต่แผล
เป็นกำพร้ามาแต่หล่อนยังอ่อนแอ

สินสมุทร พระอภัยมณี

นางสุวรรณมาลี นางวาลี

ได้ฟังแต่ตายายอยู่ปลายนา
เป็นเชื้อพราหมณ์ความรู้ของครูเฒ่า
แต่ก่อนเก่าเดิมโบราณนานหนักหนา
เป็นมรดกตกติดต่อกันมา
นางอุตสาห์เรียนเล่าจนเข้าใจ
รู้ฤกษ์ผาติณฟ้าสำแดงเหตุ
ทั้งไตรเพทพิธีคัมภีร์ไสย
ครั้นเจนแจ้งแก่งเอาเข้าเผาไฟ
มิให้ใครพบปะพระคัมภีร์...”

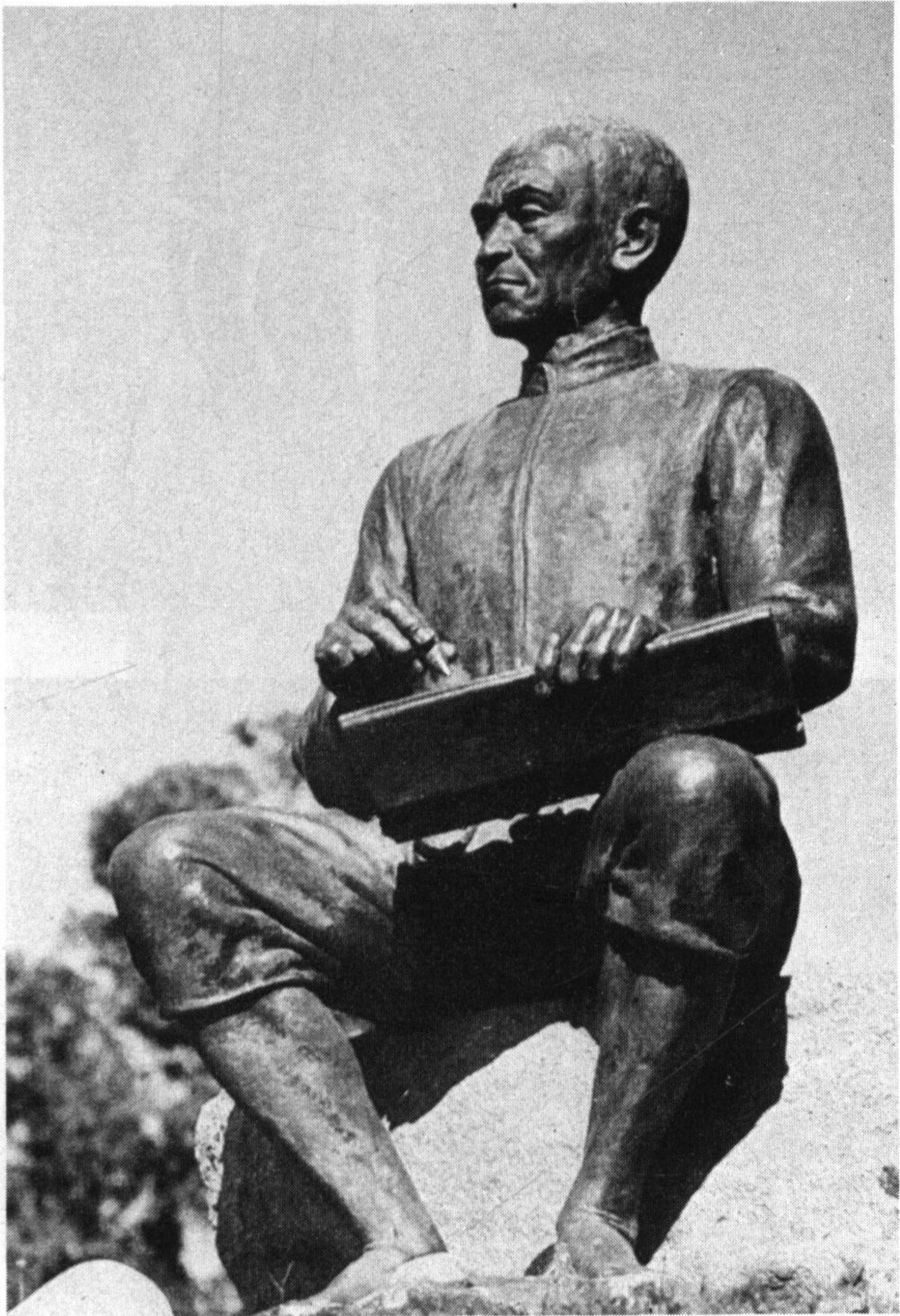
นางผีเสื้อสมุทร

หุ่นกระบอกตัวยักษ์หน้าทองทรงเครื่อง เป็นยักษ์อยู่ในทะเล
มหาสมุทร เป็นใหญ่ในหมู่ปีศาจและพราयน้ำ เป็นภรรยาคนแรก
ของพระอภัยมณี เป็นมารดาของสินสมุทร

จะกล่าวถึงอสูรผีเสื้อน้ำ
อยู่ท้องถ้ำวังวนชลสาย
ได้เป็นใหญ่ในพวกปีศาจพราय
สกนธีกายโตใหญ่เท่าไอยรา

นางผีเสื้อสมุทรมีเวทมนต์สามารถปลอมตัวได้

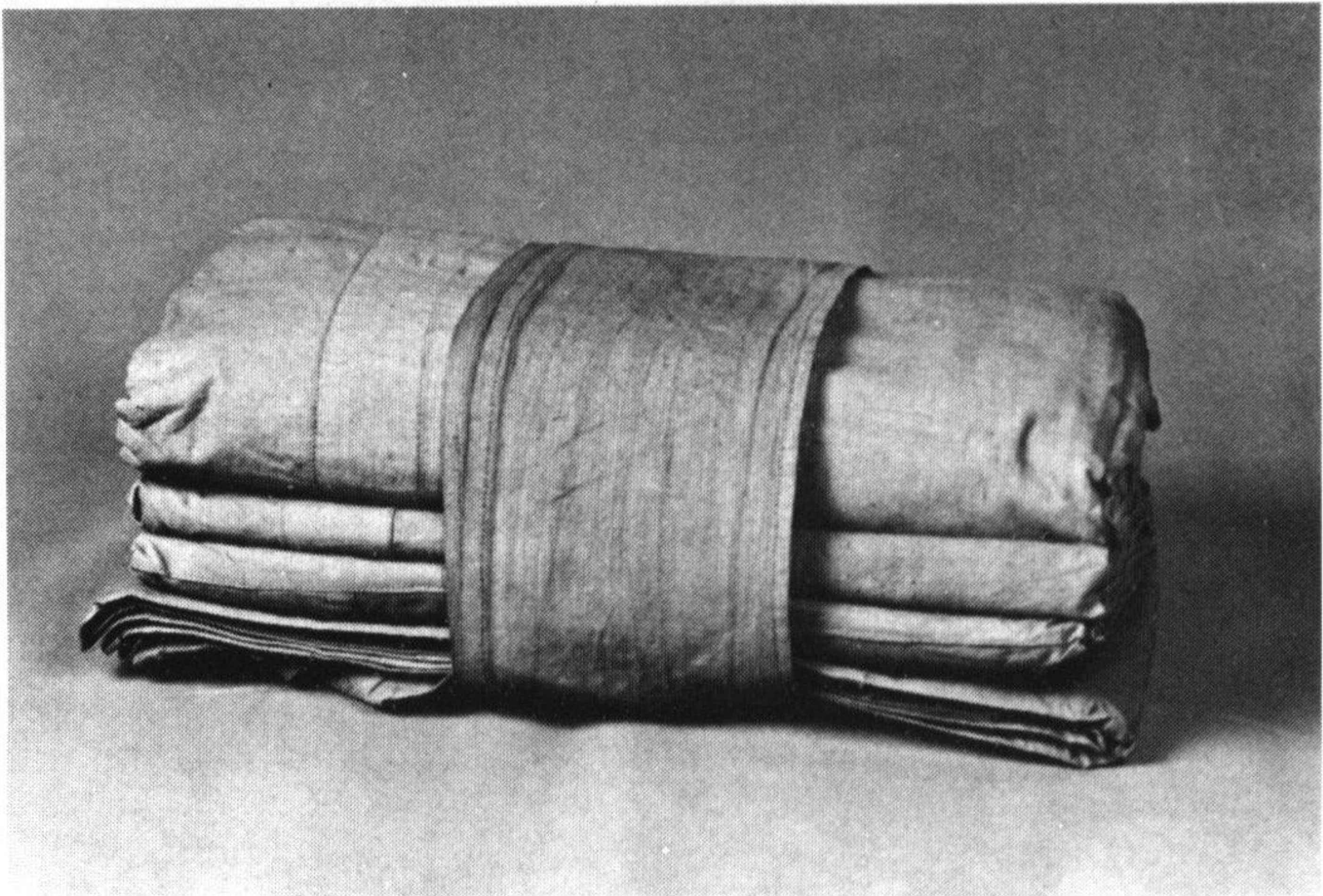
“...จึงจะสร้างแปลงร่างเป็นนางมนุษย์
ให้ผาดผุดทรวดทรงส่งสัญญาณ

รูปอนุสาวรีย์สุนทรภู่

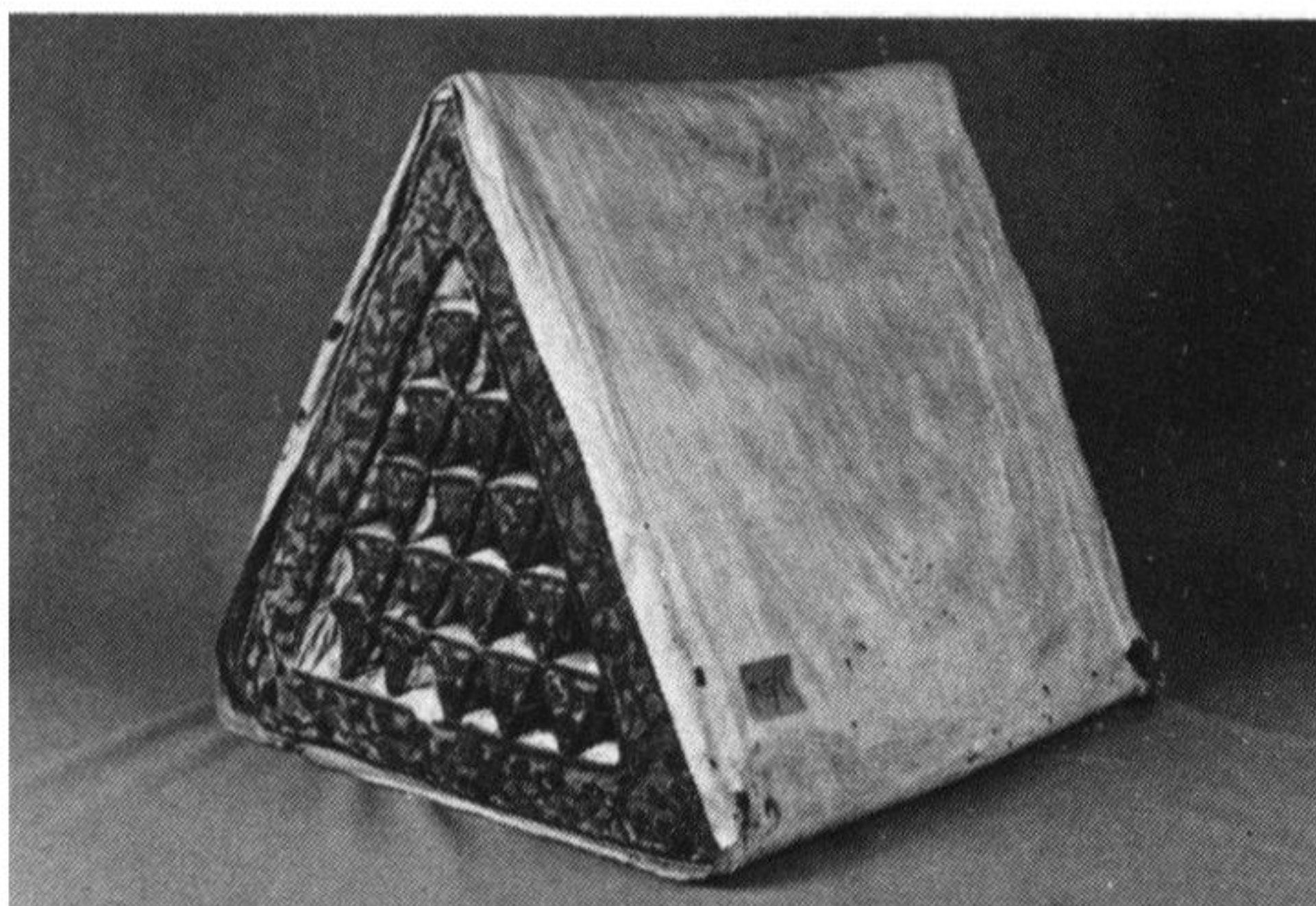
บาตรพร้อมสลกบาตร

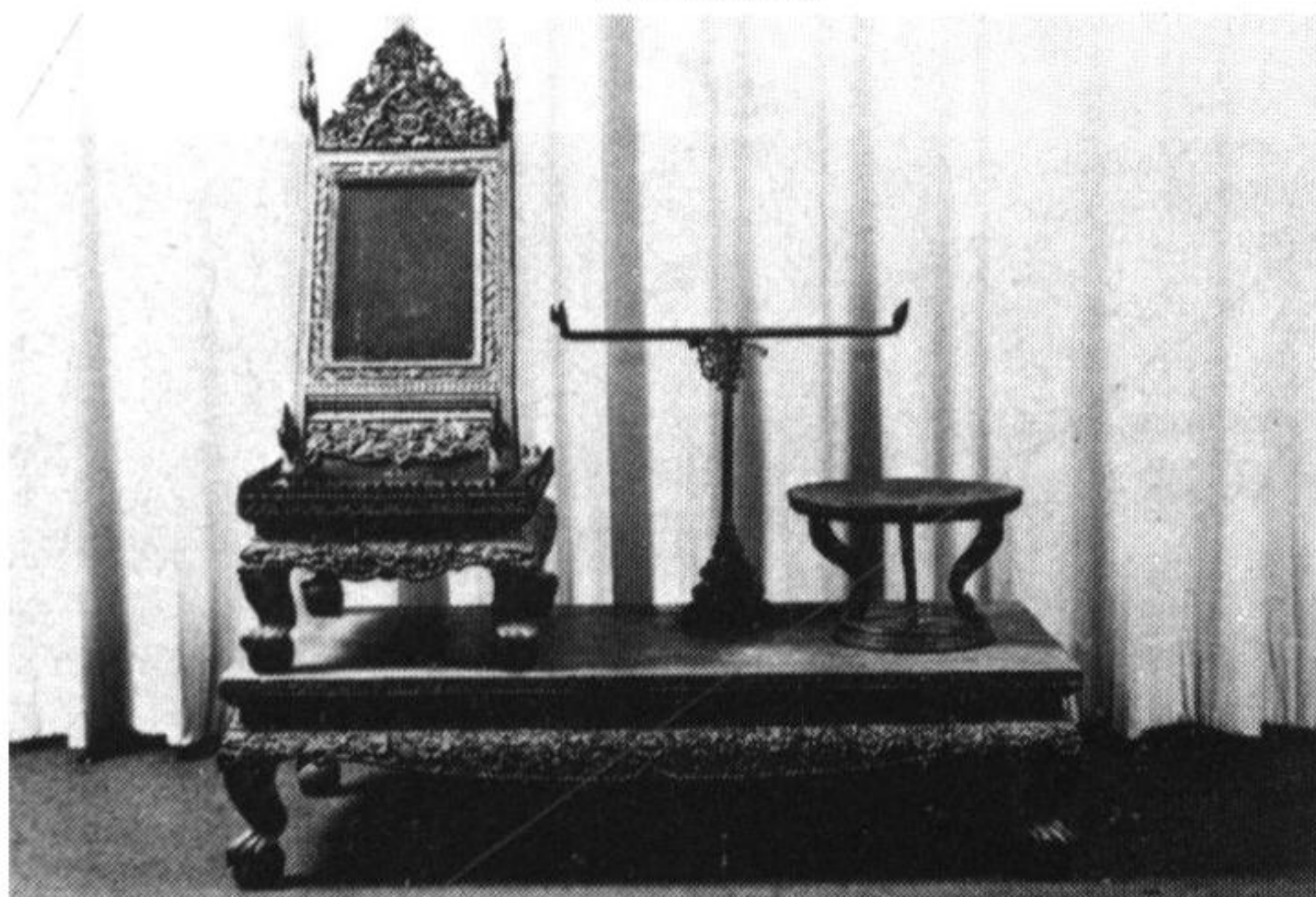
เครื่องสมนะบริหาร

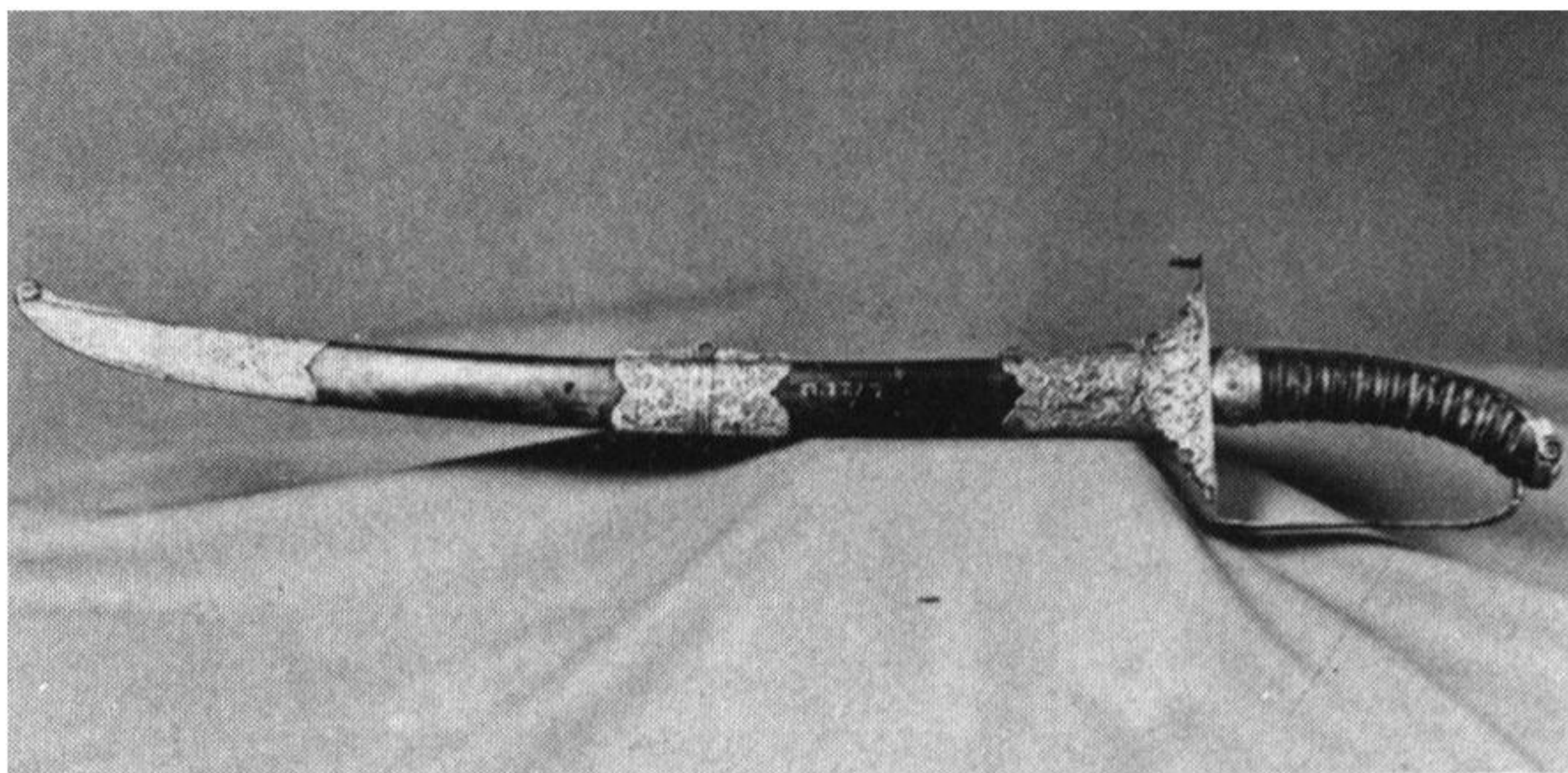
ราวพาดผ้า

หมอนอิง

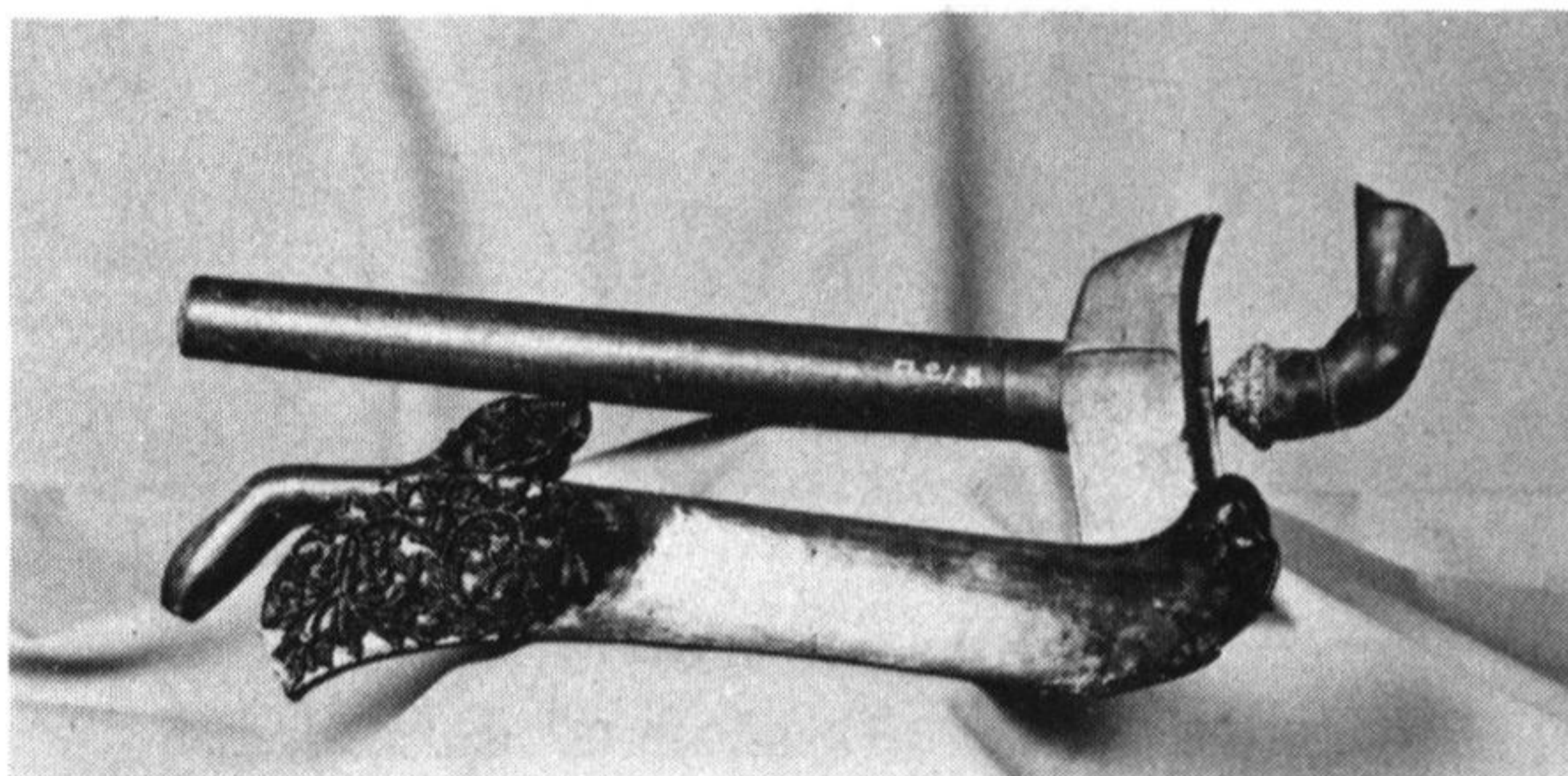
โต๊ะแต่งตัว

ดาบ

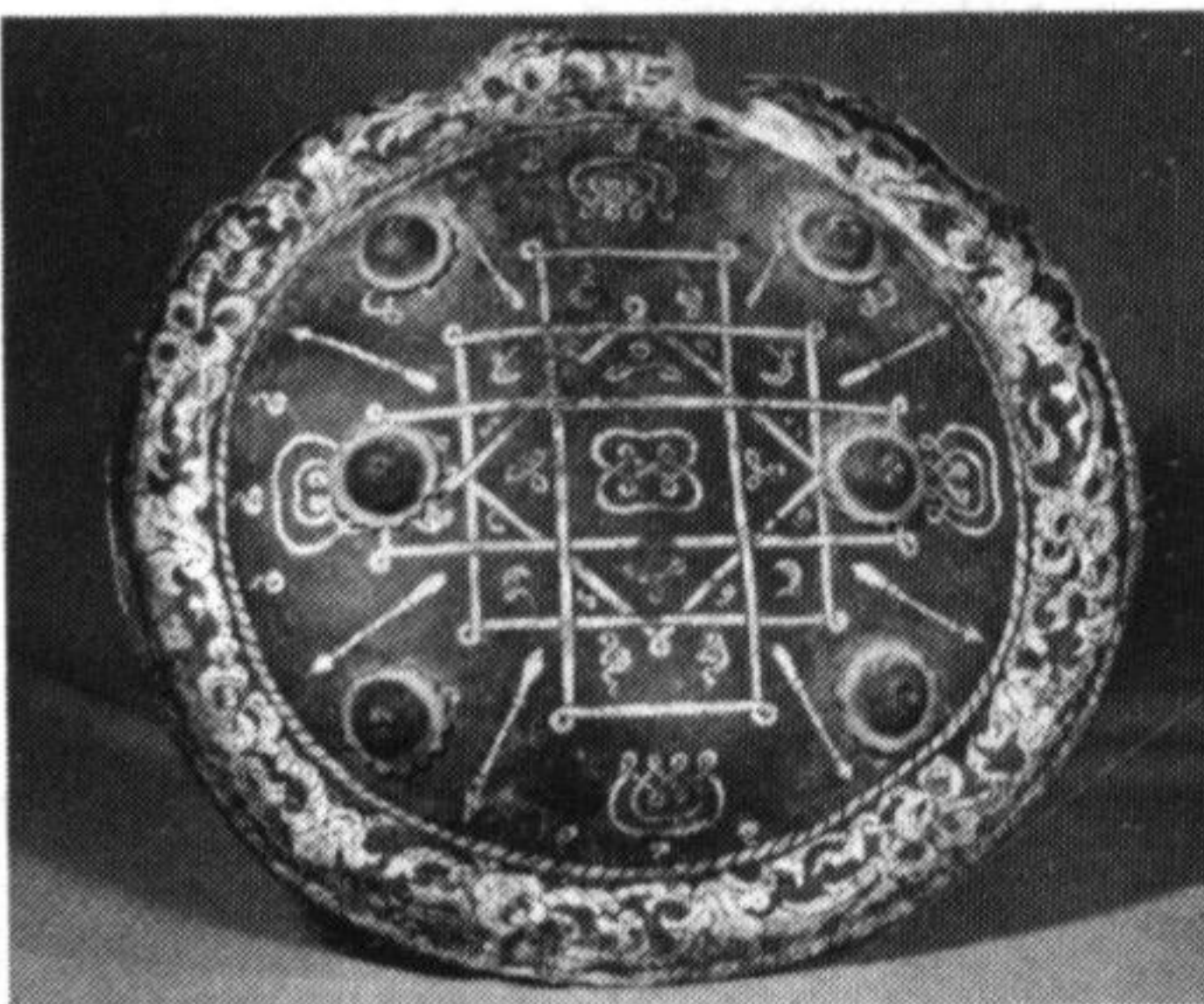
ดาบ

กริช

เชน

โล่ห้

หมวก

จานเชิง เครื่องถ้วยเบญจรงค์

ชามฝา เครื่องถ้วยลายน้ำทอง

ชุดสำหรับอาหาร

ขันน้ำพานทอง

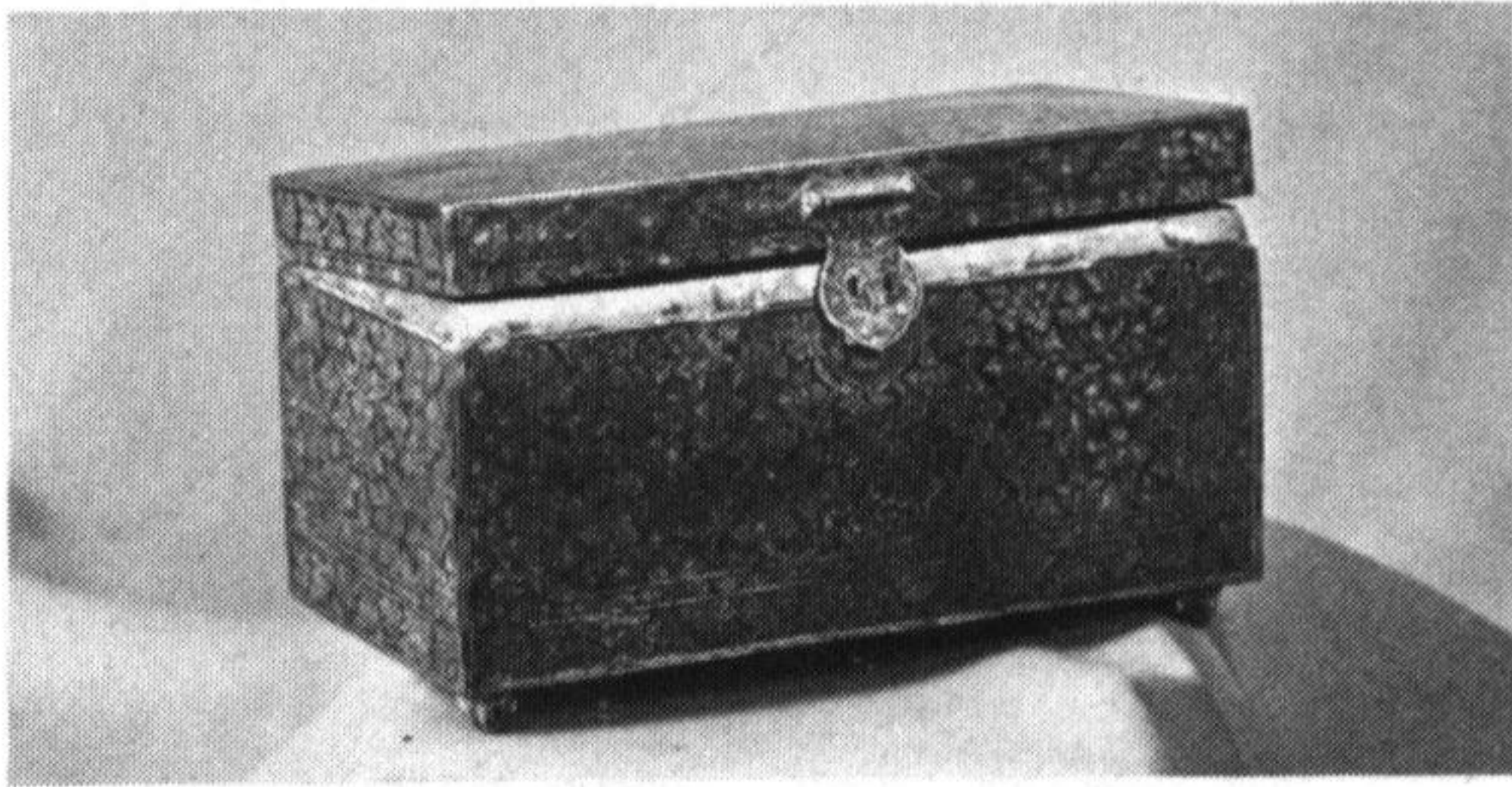
ขันน้ำพานรองพร้อมจอก

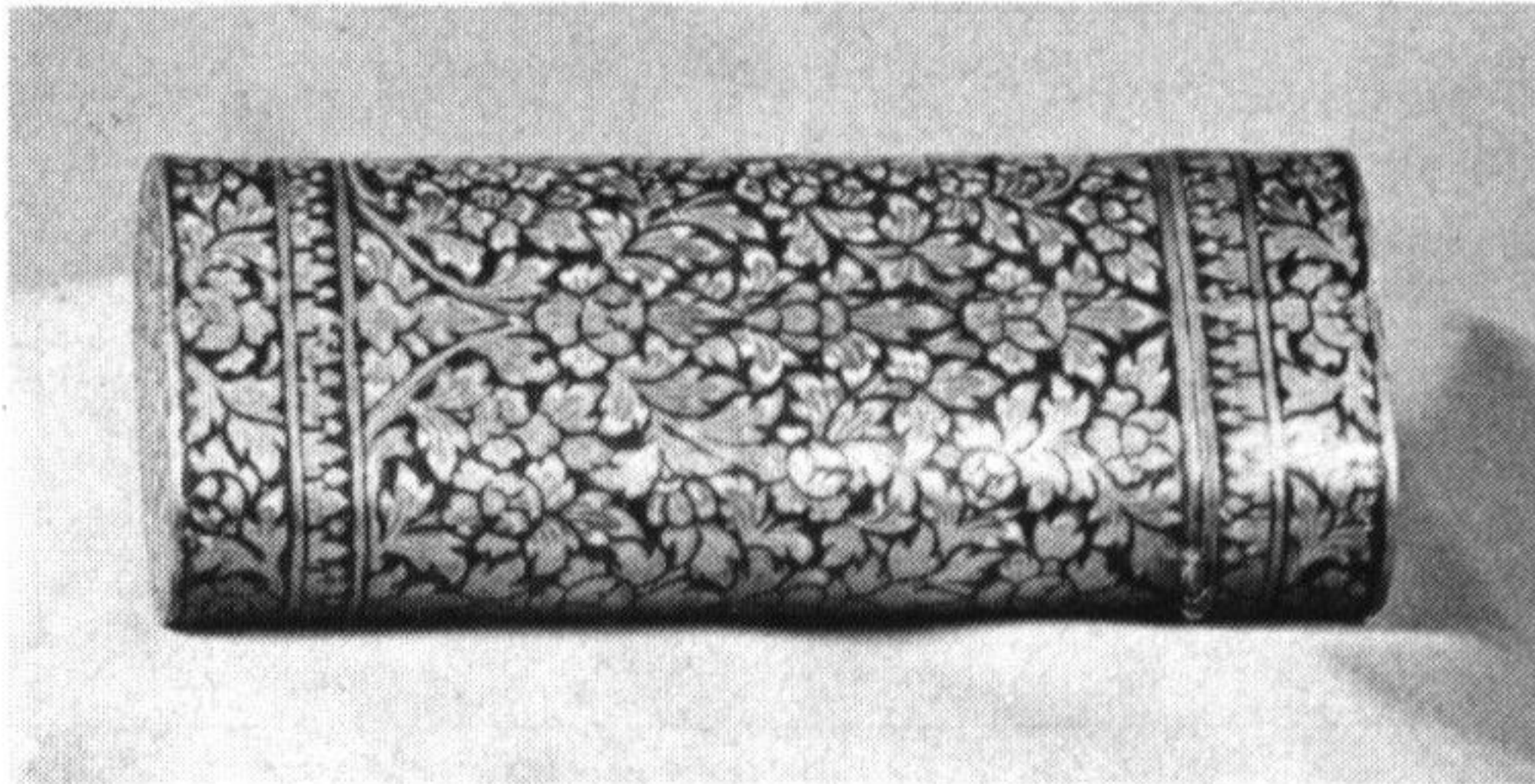
ขันน้ำพานรอง

กระโถนถมทอง

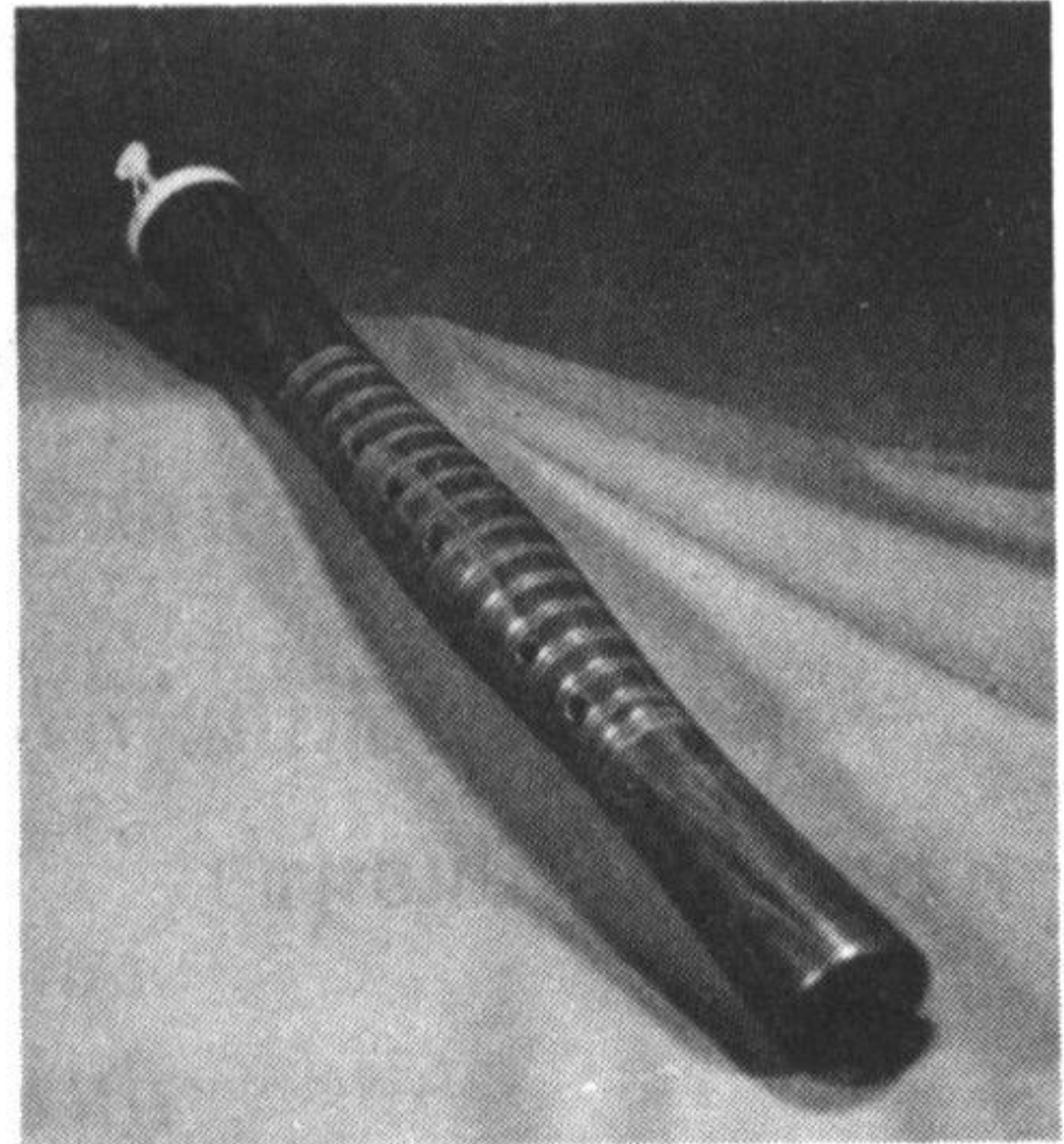
กล่องถมทอง

กลั๊กถมทอง

โต๊ะถมทอง

นางผีเสื้อสมุทร

ปี่ใน

เห็นพระองค์ทรงโฉมประโลมลาน
จะเกี้ยวพานรักใคร่ดั่งใจจง
แล้วอ่านเวทเพศย์กษัก็สูญหาย
สกนธ์กายดั่งกินนรนวลห
เอารามาขโลมพระโฉมยง
เข้าแอบองค์หวดพั่นคั้นประคอง

พระอภัยมณีสังเกตเห็นว่าเป็นนางยักษ์ปลอมแปลงมา เนื่อง
จากไม่มีแววดาดังมนุษย์ทั่วไป

นั่งพิณจพิศดูรู้ว่ายักษ์
ด้วยแววจักษุหายทั้งซ้ายขวา

พระอภัยมณี

ทรงเครื่องผ้าเยียรบับ ชฎาปิดทองประดับกระจก พระ-
อภัยมณีเป็นโอรสท้าวสุทัศน์ และนางปทุมเกสรผู้ครองกรุงรัตนา

มีโอรสสององค์ล้วนทรงลักษณะ

ประไพพักตร์เพี้ยงเทพเลขา

ชื่ออภัยมณีเป็นพี่ยา

พี่แรก grunn ชันษาสิบห้าปี

พระอภัยมณีเป็นผู้ที่รักการดนตรี ดังคำกลอนกล่าวกับ
ศรีสุวรรณผู้เป็นอนุชา

อันท่านครูอยู่ตึกตำแหน่งนี้

ฝึปากเป่าเสนาะเพราะหนักหนา

จึงด่ารัสตรัสแก่พระน้องยา

อันวิชาสิ่งนี้พี่ชอบใจ

แต่ใจพี่นี้รักนางนักร้อง

หมายว่าเพลงดนตรีนี้ดีจริง

ถึงการเล่นเป็นที่ประโลมโลก

ได้ดับโศกสูญหายทั้งชายหญิง

ปี่ใน

ปี่เป็นเครื่องดนตรีที่พระอภัยมณี ตัวละครเอกของสุนทรภู่
ใช้ พระอภัยมณีไปศึกษาวิชาปี่กับครูเฒ่าพินทพราหมณ์ คุณ
วิเศษของปี่ที่พระอภัยมณีใช้ มีดังนี้คือ

พื้นความรู้ครุประสิทธิ์ไม่ปิดบัง
จึงสอนสั่งอุปเท่ห์เป็นเล่ห์กล
ถ้าแม้ว่าข้าศึกมันโถมจับ
จะรบบรรบสารพัดไม่ขัดสน
เอาปีเป่าเล่าโลมน้ำใจคน
ด้วยเล่ห์กลโลกาห้าประการ
คือรูปรสกลิ่นเสียงเคียงสัมผัส
เกิดกำหนดลุ่มหลงในสงสาร
ให้ใจอ่อนนอนหลับดังวายปราณ
จึงคิดอ่านเอาชัยเหมือนใจจง
แล้วให้ปีทีเพราะเสนาะเสียง
ยินสำเนียงถึงไหนก็ไหลหลง

นางสุวรรณมาลี

นางสุวรรณมาลี ทรงเครื่อง ผ้าเยียรบับ ชฎาปิดทองประดับ
กระจก เป็นธิดาท้าวสิลราช และนางมณฑาสวรรค์ ผู้ครองเมือง
ผลึก

พระนามท้าวเจ้าบุรินทร์สิลราช
พระนางนาฏนามมิ่งมณฑาสวรรค์
มีบุตรศรีนลาภดังดวงจันทร์
ชื่อสุวรรณมาลีนี้รมล

เครื่องมือดักจับสัตว์

วิถีชีวิตของสังคมท้องถิ่นชนบทนั้นเป็นสังคมที่เรียบง่าย
อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารและรักษาอาหาร เครื่องมือ
เครื่องใช้ต่าง ๆ นั้นใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติมาดัดแปลงแต่งปรุง
ขึ้นใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพประจำวัน ซึ่งเครื่องมือ
เครื่องใช้เหล่านั้นจะสรรสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการดักจับสัตว์
ตามสภาวะแวดล้อมของสัตว์ชนิดนั้น ๆ โดยเหตุนี้เครื่องมือเครื่องใช้
เหล่านี้จึงมีมากมายหลายชนิด ส่วนรูปแบบและชื่อที่ใช้เรียก
ลักษณะการใช้งานอาจจะแตกต่างกันออกไปบ้าง แต่ทว่าหน้าที่
การใช้งานก็ยังคงเป็นเช่นเดียวกัน

ในหนังสือวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ของสุนทรภู่ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในวรรณกรรมนิราศเรื่องต่าง ๆ นั้น ได้มีการกล่าวถึง
เครื่องมือเครื่องใช้ในการดักหรือจับสัตว์ของกลุ่มชนกลุ่มต่าง ๆ
ที่สุนทรภู่ได้พบเห็นอาทิ ลาว มอญ กะเหรี่ยง จีน ญวน และไทยไว้
เป็นจำนวนมาก และยิ่งไปกว่านั้นเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านั้นก็ยัง
คงมีใช้กันอยู่ในชนบทสืบมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ทว่าชื่อและรูปลักษณะ
อาจจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ก็คงจะไม่มากนัก เครื่องมือเครื่องใช้

ในการดักจับสัตว์ที่มีกล่าวอยู่ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ นั้นมี
หลายประเภทสามารถจำแนกออกได้ดังนี้

เครื่องมือสำหรับดักจับสัตว์น้ำ

ในบริเวณท้องถื่นภาคกลางของประเทศไทยที่สุนทรภู่ได้ท่องเที่ยวไปนั้นส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่ม ประกอบด้วยแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง เหมาะแก่การทำนา ดังนั้นสัตว์น้ำประเภทต่าง ๆ จึงมีอยู่อย่างชุกชุม สามารถหาจับมาใช้เป็นอาหารได้ง่าย ด้วยประสบการณ์ของชาวชนบทจึงได้คิดค้นประดิษฐ์ทำเครื่องมือที่ใช้ดักจับสัตว์แบบต่าง ๆ ขึ้นใช้ตามลักษณะของธรรมชาติของสัตว์ เครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำที่มีกล่าวไว้ในวรรณกรรมของสุนทรภู่มีเป็นจำนวนมากถึง ๑๘ ชนิด ดังจะได้กล่าวต่อไป คือ

จากนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่ได้กล่าวถึงการจับปูและหาหอยตามบริเวณชายเลนไว้ว่า

บ้างลุยเลนล้วงปูคูโซเซ
สมคะเนใส่ข้องเที่ยวมองคอย
อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน
ถีบกระดานถือตะกร้าเที่ยวหาหอย
ดูแคล้วคล่องล่องแล่นแหลบลอบ
เอาชาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน

และ

ในกระแสนเลล้นแต่โป๊ะล้อม
ลงอวนอ้อมโอบสกัดเอามัจฉา

นิราศภูเขาทอง กล่าวถึงจับกุ้ง ปู และการขังของชาวบ้านญวน
ไว้ว่า

ถึงบ้านญวนล้วนแต่โรงแลสะพรั่ง
มีข้องขังกุ้งปลาไว้ค้าขาย
ตรงหน้าโรง โพงพาง เขาวางราย
พวกหญิงชายพร้อมเพรียงมาเมี่ยงมอง

นิราศวัดเจ้าฟ้า กล่าวถึงการจับปลาและการถักชุนเครื่องมือจับ
ปลา ไว้ดังนี้

เขากินหมูหนูปัดจะกัดเกลื่อ
ไม่ถ่อเรือแพหาปลาตำแบ
และ

เมื่อกราบลาคลาเคลื่อนออกเลือนล่อง
เห็นหน้าน้องนามหุ่นนั่ง ชุน ถุง
และ

พวกโพงพางนางแม่ค้าขายปลาเต่า
จับกระหม่อมมิได้เหลือชิ้นเรือแพ
จะล่องลับกลับไปอาลัยแล
มาถึงแพเสียงนกแก้วแจ้วเจรจา

นิราศเมืองเพชร กล่าวเล่าเรื่องการทรงเบ็ดของพระเจ้าเสือ ว่า

ถึงที่ตั้งประทับรับเสด็จ
มาทรงเบ็ดปลากระโห้ไม่สังหาร

โคลงนิราศสุพรรณ กล่าวถึงการจับปลาของชาวไทย ลาว มอญ
กระเหรี่ยงและจีนไว้หลายบทด้วยกัน ได้แก่

บทที่ ๗๑

นาวาคลาเคลื่อนคล้อย	ลอยลำ
ล่องผ่านบ้านบางระกำ	รกไม้
สาวหนุ่มสุมซ่อนท่า	แทงพวง จมวกแฮ
ปลาติดปลิดปลดได้	คุกต้องซ่อนชะโดฯ

บทที่ ๙๓

บางปลาไร่ปลาคล้ำน้ำ	ลำคลอง
คนเหล่าเขาปมมอม	มุงข้าว
สุมซ่อนซ่อนฉะนางปอง	ปิดเรือก เพือกแฮ
เหมนเน่าคาวปลาไร่	เรียดคั่งคลังโขลงฯ

บทที่ ๑๕๓

ศรีตะเวียงเสียงแซ่ล้วน	พวนลาว
แก่หนุ่มสุมปลาฉาว	แซ่น้ำ
ผ้าบ่ม่งฟุ้งขาว	ขวยจิต สอดเอย
เดกถ้วนชวนเพื่อนค้า	ค่ามให้ไกลลาวฯ

บทที่ ๑๘๕

ย่านชื่อชื่อว่าบ้าน	ย่านยาว
เหนแต่ซุมนมลาว	ล่อนโล่ง
ลากอวนส่วนหนุ่มสาว	เสียงแซ่ แม่เอย
เท่าแก่แลโล้งโต้ง	ต่างหล่อนห่อนอายฯ

บทที่ ๒๒๐

ปลาชนางกว้างแคว้งว้าย	ลายแล
เลื่อมเลื่อมเล่ตุกแก	กคิบกเคี้ย
ไ้ชนะนางอย่างฝักแค	เขี้ยวฉอ่ม ชุ่มเอย
สร้อยชากากดเพลี่ย	พล่านน้ำคล้าทาง ฯ

๑. ข้อง

เป็นเครื่องจักสานชนิดหนึ่งใช้สำหรับขังกุ้ง ปลา กบ ฯลฯ ไว้ชั่วคราวในขณะที่ออกไปหาปลาหรืออื่น ๆ ข้องโดยทั่วไปมีอยู่ ๒ ชนิด คือ

๑.๑ **ข้องธรรมดา** สานด้วยไม้ไผ่ มีรูปลักษณะคล้ายหม้อดิน ส่วนกันเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีโครงไม้ไผ่ขวางเป็นกากบาตรองรับอยู่ ส่วนข้างบนกลมและป่องออก ส่วนคอแคบและส่วนปากจะผายออก มีฝาปิด ส่วยฝาปิดนั้นสานเป็นรูปกลมปล่อยชายยาวไว้เป็นงาแซงรูปกรวย กันปลา, กบ ฯลฯ กระโดดออกมา ใช้ผูกติดกับบันเอว หรือถือหัวเดิน หรือคล้องสพายไหล่ ในระหว่างที่ไปหาปลาหรืออื่น ๆ

๑.๒ **ข้องเปิด** สานด้วยไม้ไผ่ มีรูปลักษณะคล้ายตัวเปิด ส่วนปลายของข้องจะมีไม้ไผ่ตัดเป็นรูปหางเปิดติดอยู่ โครงสร้างและวิธีการใช้งานนั้นก็เป็นเช่นเดียวกับข้องชนิดธรรมดาที่ได้กล่าวมาแล้ว

๒. กระดาน

หรือกระดานถีบ ทำด้วยแผ่นกระดานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาว ปลายตัดตรง ส่วนหน้าตัดปลายงอขึ้นเล็กน้อย ลบขอบมน ด้านบนมีไม้สี่เหลี่ยมติดขวางไว้สำหรับเกาะ ใช้ถีบไปบนเลน เพื่อเก็บหอย ปู ใช้กันในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกโดยเฉพาะที่ จังหวัดชลบุรีมีใช้กันมาก

๓. ตะกร้า

สานด้วยไม้ไผ่สำหรับใส่ของต่าง ๆ มีรูปทรงหลายแบบ บางชนิดมีหู บางชนิดก็ไม่มีหูใช้สายคล้อง ดังเช่นที่พบในแหล่งที่ ถีบกระดานหาหอย

๔. โพงพาง

เป็นเครื่องดักปลาชนิดหนึ่ง ถักด้วยด้าย ป่าน หรือปอ ฯลฯ ให้เป็นตาข่ายตารางสี่เหลี่ยมขนาดต่าง ๆ กัน รูปยาวรี ใช้ผูกติดกับเสาใหญ่ ๒ ต้นปักขวางลำน้ำ สำหรับดักจับกุ้งปลาทุกขนาด

๕. แห

เป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่ง ถักด้วยด้าย ป่านหรือปอ เป็นตาข่ายสี่เหลี่ยมขนาดต่าง ๆ กัน สุดแต่จะต้องการขนาดใด ลักษณะเป็นรูปกรวยยาว ปลายแหลมของยอดกรวยมีเชือกยาวไว้สำหรับพันในขณะเหวี่ยงออกไป ส่วนฐานหรือตรงปากแหมีเครื่องถ่วงเช่น โข่ เหล็ก หรือตะกั่ว ใช้เหวี่ยงทอดแผ่ครอบคลุมลงไปใน น้ำแล้วค่อย ๆ ดึงลากขึ้นมา

๖. ชุน

เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับถักแห อวน ฯลฯ ทำด้วยไม้เนื้อแข็งหรือไม้ไผ่ ลักษณะคล้ายกระสวย ปลายด้านหนึ่งแหลม อีกปลายหนึ่งบากเว้าเป็นร่อง ตรงกลางฉลุเหลือแกนกลางไว้สำหรับพันด้าย มี ๒ ขนาดคือ ขนาดกว้างใช้สำหรับถัก ขนาดแคบใช้สำหรับซ่อมปะชุน ด้าย เชือกหรือป่านที่จะใช้ถักนี้จะพันอยู่กับตัวชุน ฉะนั้นตัวชุนจึงทำหน้าที่คล้ายเข็มเย็บผ้า

๗. ถุง

สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่ง ถักด้วยด้าย เชือก เป็นตาข่ายสี่เหลี่ยม ลักษณะกลมยาว คล้ายรูปกรวย ขอบปากมัดติดกับวงไม้ไผ่ ใช้สำหรับช้อนจับปลาชายฝั่ง

๘. เบ็ด

เครื่องมือสำหรับตกปลาตกกุ้ง ตัวเบ็ดส่วนใหญ่ทำด้วยโลหะ เป็นรูปขอปลายแหลมสำหรับเกี่ยวเหยื่อ ส่วนมากจะมีเงี่ยง ส่วนโคนเบ็ดจะงอเป็นห่วงหรือตีแบนสำหรับผูกติดกับเชือกติดกับคันเบ็ด มีขนาดต่าง ๆ กัน ด้ามหรือคันเบ็ดมักจะทำด้วยไม้ไผ่ มีหลายชนิด คือ

๘.๑ เบ็ดล่อ เป็นเบ็ดขนาดใหญ่ คันเบ็ดทำด้วยไม้ไผ่ลำยาวที่โคนด้ามคันเบ็ดประกอบติดด้วยไม้จริงเป็นรูปง่าม ขนาดกว้างพอที่จะวางลงบนโคนขาได้ เพื่อใช้สำหรับพักคลายความหนักเวลาล่อเบ็ด

๘.๒ เบ็ดตก เป็นเบ็ดที่ใช้กันทั่วไป มีขนาดเล็กไม่ใหญ่นัก คันเบ็ดทำด้วยไม้ไผ่ลำยาวพอประมาณหรือบางแห่งอาจจะใช้ไม้ไผ่เหลาตัดปลาย ใช้สำหรับถ่อหรือวางบนเรือเพื่อตกปลา บางครั้งก็ไม่ใช้คันเบ็ดคงใช้แต่เพียงสายเบ็ดอย่างเดียว ซึ่งการใช้สายเบ็ดนี้มักจะใช้สำหรับตกปลากระติ่งหรือกุ่มเป็นส่วนใหญ่ และเหนือตัวเบ็ดจะมีทุ่นผูกติดด้วย

๘.๓ เบ็ดปัก เป็นเบ็ดขนาดเล็ก คันเบ็ดทำด้วยไม้ไผ่เหลาตัดปลายให้โค้งงอ มักจะทำเป็นจำนวนมาก เวลาใช้จะเอาเบ็ดเหล่านี้ไปปักตามชายน้ำริมตลิ่ง ทิ้งไว้ระยะหนึ่ง จึงไปกู้เบ็ดปลดปลา

๘.๔ เบ็ดราว มีขนาดเล็ก ผูกเรียงต่อ ๆ กันเป็นแนวยาว ทิ้งสายเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อเป็น ๆ ไว้เป็นระยะ ๆ เวลาใช้จะนำเอาเชือกหรือป่านยาวซึ่งขวงลำนน้ำหรือใช้ไม้ปักซึ่งสายเชือกผูกเบ็ดห่างจากริมฝั่งตลิ่ง ทิ้งไว้ระยะหนึ่งจึงไปกู้ปลดปลาออก

๘.๕ เบ็ดนางรำ เป็นเบ็ดตกแบบหนึ่ง แต่ที่ต่างไปจากเบ็ดตกชนิดอื่น ๆ ก็ตรงที่ตัวเบ็ดนั้นจะมีขอปลายเบ็ดแยกออกเป็นแฉก ๓ แฉก ตัวเบ็ดตัวเดียวกัน เวลาใช้จะผูกติดกับคันเบ็ดหรือไม่ใช้คันเบ็ดก็ได้ แล้วหย่อนลงไปใต้น้ำชักขึ้น - ลง ตัวเบ็ดจะหมุนรอบตัวตลอดเวลา เพราะตะกั่วที่ถ่วงประกออบกับการสาวเบ็ดขึ้นลง ใช้กันมากแถบเมืองกาญจนบุรี

๘. พวก

สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหรือมีลักษณะคล้ายกับ กรบ ซึ่ง เป็นเครื่องมือสำหรับแทงปลา ทำด้วยไม้ ๓ อันมัดติดกันด้วยหวาย

มีลักษณะคล้าย ๓ เสา สวมเหล็กปลายแหลมที่ปลาย บางครั้งอาจจะมีขาปลายแหลมนี้มากกว่า ๓ อัน ด้านรูปงอคคล้ายไม้เท้า มีหลายขนาด ใช้สำหรับแทงปลาฉิ้งฉ้างและชายเลน วิธีใช้ใช้สุมแทงไปที่พบว่าปลาจะลอยอยู่

๑๐. นมวก

คือเครื่องมือที่ใช้สำหรับแทงปลา ทำด้วยเหล็กมีง่ามเป็นขาแยกออกจากกัน ๓ - ๕ ขา ปลายมีเงี่ยงกันปลาหลุด ด้านทำด้วยไม้ไผ่ยาว มีขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน วิธีใช้ใช้พุ่งแทงปลาในขณะที่ลอยตัวบนผิวน้ำ

๑๑. สุ่ม

เป็นเครื่องมือสำหรับครอบจับปลาโดยตรง ไม่ต้องใช้เหยื่อล่อและไม่ต้องทิ้งหรือรอคอย โดยทั่วไปแล้วสุมที่ใช้กันนั้นมีอยู่ ๒ แบบ คือ

แบบแรก สานด้วยผิวไม้ไผ่เป็นตาสี่เหลี่ยม ส่วนบนแคบมีช่องสำหรับเอามือล้วงลงไปจับปลา ส่วนล่างบานออกและตอนปลายมีเชิงสี่เหลี่ยมให้แหลม เพื่อใช้กดลงบนพื้นโคลนเลน

แบบที่สอง ทำด้วยไม้ไผ่ซีก เหลาให้เล็กเป็นรูปกลมรี ส่วนบนเล็ก มีช่องกลมสำหรับเอามือล้วงลงไปจับปลา มีขอบทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ส่วนล่างบานออกในลักษณะโค้ง และมีตีน (เชิง) ไม้ไผ่เหลาแหลมโดยรอบเพื่อใช้กดลงบนพื้นเลน ภายในมีโครงไม้ไผ่หรือโครงเหล็กกลมโดยรอบตามแนวขวาง วิธีการใช้สุมมักใช้ในบริเวณน้ำตื้น เดินรอบไปตามท้องน้ำหรือกอหญ้าที่คิดว่าน่าจะมี

ปลาอาศัยหลบอยู่ การเดินครอบนี้มักจะเดินครอบเรียงเป็นแถวหน้า
กระดานทีละหลาย ๆ คน

๑๒. ซ้อน

เครื่องมือสำหรับดักปลาชนิดหนึ่งใหญ่กว่าสวิง ถักด้วยเชือก
ด้าย ฯลฯ เป็นร่างแห ขอบเป็นรูปวงกลมหรือสามเหลี่ยม มีด้ามจับ
นอกจากนั้นยังมีรูปร่างต่าง ๆ กัน และวิธีใช้ก็ต่างกัน ขึ้นอยู่กับ
เวลาและท้องถิ่นที่ใช้ แบ่งออกเป็นชนิดต่าง ๆ ดังนี้

๑๒.๑ **ซ้อนขาคีม** ทำด้วยด้ายถักเป็นตาข่าย รูปร่างคล้าย
อักษรตัว วี ในภาษาอังกฤษ ขาคีมทำด้วยไม้ไผ่ยาว วิธีใช้ให้
คนจับหัวซ้อนขาคีมอยู่หัวเรือ กดปากซ้อนลงในน้ำ ราละน้ำไป
สักระยะหนึ่งก็ยกขึ้น

๑๒.๒ **ซ้อนคอก** มีรูปร่างคล้ายกับปิรามิดหรือคล้ายฝาชี
หงาย มีกรอบที่ปากเป็นรูปสี่เหลี่ยม ขึงรั้งด้วยเชือกที่มุมในทั้งสี่
ด้านเป็นกากบาท ถุงตาข่ายสี่เหลี่ยม วิธีใช้ให้คนจับกดให้
จมอยู่ใต้น้ำ ลากทวนน้ำเรื่อยไปสักพักหนึ่งแล้วยกขึ้นเป็น
คราว ๆ ไป มักนิยมใช้กับเรือหาปลา

๑๒.๓ **ซ้อนคัด** ถักด้วยเชือกหรือด้ายเป็นตาข่าย รูปร่าง
คล้ายกับซ้อนขาคีม ทั้งขนาดและวิธีใช้ก็เป็นเช่นเดียวกัน

๑๒.๔ **ซ้อนปลาสร้อย** มีรูปร่างคล้ายถุงเช่นเดียวกับซ้อนคัด
และซ้อนขาคีม ต่างกันที่ความยาวของขาสั้นกว่า วิธีใช้จะวางขาขึ้น
ซ้อนไว้หัวเรือพาดขัดไว้ กดปากซ้อนราทวนน้ำไปสักหนึ่งจืง
ยกขึ้น

๑๒.๕ **ซ็อนพาย** มีด้ามขนาดยาวทำด้วยไม้ไผ่ ฤงักด้วย
ด้ายหรือป่านยาว ปากฤงกว้างประมาณฟุตครึ่ง ตัวฤงลึกยาว
กันฤงแคบเป็นกรวย วิธีใช้ คนจะยืนถือซ็อนอยู่หัวเรือ หรือเดินไป
ตามริมฝั่งตลิ่งแล้ววาดพายซ็อนไปมา

๑๒.๖ **ซ็อนลอย** ลักษณะและรูปร่าง ตลอดจนวิธีการใช้คล้าย
กับซ็อนชาคิมจะต่างกันก็เพียงแต่ที่บริเวณใกล้กับด้ามซ็อนเหนือ
ตาข่ายจะมีไม้เหลากกลมพาดยึดซาซ็อนไว้สองอัน เว้นระยะห่างกัน
เล็กน้อย

๑๒.๗ **ซ็อนลาก** เป็นประเภทตาข่าย รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตอน
กลางเป็นรูปเปลงวน เมื่อตั้งรั้งตั้ง ปากซ็อนจะเป็นรูปสี่เหลี่ยม
ผืนผ้า ขอบด้านกว้างมีไม้ผูกไว้เพื่อใช้ลากทวนน้ำจับปลา

๑๒.๘ **ซ็อนหางเหยี่ยวหรือซ็อนสนั่น** ลักษณะโดยทั่ว ๆ
ไปคล้ายกับซ็อนชาคิม ต่างกันตรงที่มีไม้ขวางค้ำปากซ็อนใกล้กับ
มือถือ มีด้ามยาวทำด้วยไม้ลำคล้ายกับซ็อนพาย ปากฤงตาข่าย
ตอนในซึ่งด้วยลวดโยงมาถึงด้ามถือยาวมาก เป็นเครื่องจับปลา
ขนาดใหญ่มากใช้ประกอบกับเรือแจว บางครั้งก็ใช้แพ ใช้กด
ซ็อนลงในน้ำและรัดซ็อนขึ้น

๑๓. ชะนาง

เป็นเครื่องมือสำหรับซ็อนกุง ปลา ตามชายฝั่งน้ำ กอหญ้า
ฯลฯ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ชังเลหรือชะเลง สานด้วยผิวไม้ไผ่
มี ๓ ขนาดและมีรูปร่างต่างกันด้วย คือ

๑๓.๑ **ชะนางขนาดเล็ก** มีรูปลักษณะคล้ายบั้งที่ ลายที่สาน

ใช้ลายขัด ส่วนขอบไม้จริงพาดอยู่ที่ปากชะนาง ยื่นพ้นตัวชะนาง ออกมาเป็นที่จับทั้งสองด้าน สานขัดด้วยเส้นตอกยึดติดกับตัวชะนาง เวลาใช้ใช้ตักกตปากชะนางช้อนลากเข้าหาตัว

๑๓.๒ ชะนางขนาดกลาง มีรูปร่างลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยม คล้ายกับโพงวิดน้ำ มีโครงสร้างเป็นไม้ไผ่สานรัดด้วยเส้นตอก ซึ่งไม้ไผ่มีลักษณะกลมขนาดเล็ก มัดด้วยเส้นหวายเป็นตอน ๆ ส่วนกันเป็นช่องกลม มีตาข่ายหรือถุงผ้าสวมปิดสำหรับรองรับ และเก็บกักปลา มีด้ามสองอันชนาบติดกับด้านบนของชะนาง และ มาไขว้กันตรงใกล้กับด้ามสำหรับถือคล้ายขากรรไกร ใช้แรงคน ดันไล่เดินหน้าในบริเวณแหล่งน้ำตื้น ๆ

๑๓.๓ ชะนางขนาดใหญ่ มีรูปร่างเป็นสามเหลี่ยมเช่นเดียวกัน สานด้วยผิวไผ่ เป็นตาสี่เหลี่ยมห่างประมาณเช่นเดียวกับ ตะแกรง ใช้ลากเดินทวนน้ำหรือใช้ผูกติดไว้กับหัวเรือ พายไล่ไปตามทางน้ำ

๑๔. เปือก

ทำด้วยไม้ไผ่จักผ่าเป็นซี่ ๆ ค่อนข้างใหญ่ ถักรัดด้วยเชือก หรือหวายเป็นแถบยาว มีขนาดความยาวต่าง ๆ กัน ใช้สำหรับกัน ปิดทางน้ำ เวลาใช้จะปักไม้ล่ไปเป็นระยะ ๆ มีไม้ขวางผูกติด กับหลักไม้ล่ จากนั้นก็นำเอาแถบเปือกปักตั้งตรง มัดติดกับหลัก รายขวางล่ำนน้ำ เว้นช่องทางไว้เป็นระยะเพื่อกันเชือกเป็นทางน้ำ เข้าสู่ลอบและไซ

๑๕. เรือก

ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับเฟือกคือทำด้วยไม้ไผ่จัก เหลากิ่งเป็นลำกลม มัดเรียงติดต่อกันเป็นแนวยาว มีหน้าที่และวิธีใช้เช่นเดียวกับเฟือก

เรือกนี้บางครั้งชาวบ้านจะนำไปใช้สอยเอาประโยชน์ทางอื่น ๆ อีก ดังที่กล่าวถึงในโคลงนิราศสุพรรณ ว่า

ชาวบ้านร้านเรือกตั้ง	ตากปลา
แต่ปากว่าตากฟ้า	เฟื่องฟุ้ง
กว่าขวางทรางวัดวา	ไว้อง คลองแฮ
ริมฝั่งพรั่งผักบุง	ยอดแย้มแซมไสวฯ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า เรือก สามารถใช้ประโยชน์ได้ไม่น้อยกว่า ๒ อย่าง คือ ใช้เป็นพื้นทางลงบนร้านสำหรับตากปลาแห้งปลาเค็มอย่างหนึ่ง กับใช้ทางหรือปักขวางลำคลองเพื่อใช้กันปลา โดยเว้นเป็นช่องไว้สำหรับวางลอบ ไช หรือ อีจู้ ก็ได้

๑๖. อวน

เครื่องมือจับปลา ถักด้วยเชือก ด้าย หรืออื่น ๆ เป็นตาข่าย สีเหลี่ยมผืนผ้าผืนยาว ใช้ล้อมจับปลา มีหลายชนิด คือ

๑๖.๑. อวนลอย อวนแบบนี้ไม่มีเครื่องถ่วง ใช้ผูกขอบบนของอวนไว้กับเรือ ส่วนอีกมุมหนึ่งผูกไว้กับท่อน ปล่อยให้วนลอยไปตามน้ำ บางแห่งเรียกว่า กัดวาง

๑๖.๒. อวนลาก ถักด้วยด้าย เชือก หรือปอ เป็นตาข่ายขนาด

ต่าง ๆ กัน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดยาวมากกว่าความกว้าง ชายอวนด้านกว้างผูกยึดไว้ด้วยไม้ไผ่เป็นลากลม การใช้งานจะผูก ตอนกลางอวนไว้กับเรือ คนหนึ่งอยู่ข้างตลิ่งยึดด้ามไม้ชายอวนไว้ และอีกคนหนึ่งจับคันไม้หรือด้ามไม้ชายอวนของอีกด้านหนึ่งเดิน ลุยน้ำเป็นรูปครึ่งวงกลมเข้าตลิ่ง สาวอวนขึ้น อวนชนิดนี้บางแห่ง เรียกว่า กัดวาง นอกจากนั้นบางแห่งอาจจะไม่ใช่ไม้ผูกยึดปลาย ชายอวน แต่จะใช้ถ่วงน้ำหนักแทน ส่วนวิธีการใช้เป็นเช่นเดียวกัน

๑๗. ไช้

เป็นเครื่องมือสำหรับดักปลา ถักด้วยเชือก ด้าย ฯลฯ เป็น ตาข่าย ขนาดความห่างถี่ของตามีขนาดต่าง ๆ กัน ถักเป็นผืนยาว เช่นเดียวกับอวน แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก มีสองชนิดตามลักษณะ ของการใช้งาน คือ ชนิดแรก ใช้ท่อนผูกขอบตาข่ายตอนบนเพื่อให้ ลอย ส่วนชายล่างมีเครื่องถ่วงเช่น ตะกั่ว ฯลฯ ใช้ชิงขวางทางน้ำ หรือชิงเป็นแนวเฉียง ทั้งระยะเวลาไว้พักหนึ่ง จึงมาทูลดปลา ออก ชนิดที่สอง ใช้หลักไม้ปัก ๒ หลัก จากนั้นนำเอาไช้หรือตาข่าย ที่ไม่ถ่วงมาผูกมัดให้ติดกับหลัก จากนั้นนำไปวางขวางทางน้ำ และแบบสุดท้าย มีชื่อเรียกกันว่า ไช้ลอย หรือข่ายลอย ตัวตาข่าย มีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่วิธีใช้ต่างกัน คือ ไช้หรือข่ายแบบนี้ ไม่มีเครื่องถ่วง ตอนชายบนผูกท่อนลอย ปล่อยทิ้งให้ลอยไปตามน้ำ พายเรือไปเรื่อย ๆ ปลาจะเข้ามาติดเอง

คำว่า “ไช้” นี้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันในหมู่ชาวชนบทบาง ท้องที่ แต่ส่วนมากแล้วมักจะเรียกกันว่า “ข่าย” หรือ “ตาข่าย”

๑๘. โป๊ะล้อม

เครื่องมือจับสัตว์น้ำประจำที่ใช้สำหรับจับปลาในทะเล ทำด้วยไม้จริง ไม้ไผ่ และไม้รวก โดยการลงหลักปักเสาไม้จริงเป็น รูปวงกลม แล้วล้อมด้วยเฟือก ขันราประกอบกันเป็นชั้น ๆ ด้วย หวายสะเดาหรือลวด เรียกว่า “ลูกโป๊ะ” ต่อจากลูกโป๊ะใช้ไม้จริง หรือไม้ไผ่ ปักทำเป็นรูปคล้ายหูช้าง ๒ แห่ง เรียกว่า “ห้องลวง” ทำหน้าที่ขังปลาไม่ให้หนีออกจากโป๊ะ มีไม้ปักเป็นปีก หันหน้ารับ กระแสน้ำขึ้นน้ำลง ทำมุมซึ่งกันและกันจำนวน ๕ ปีก คือ ปีกใหญ่ ๒ ปีก ปีกแซง ๒ ปีก กับมีปีกกลางอีก ๑ ปีก ระยะของปีกจะชิดกัน ในที่ตื้นและค่อนข้างห่างในที่ลึก เวลาจับปลาใช้อวนรูกในขณะน้ำ ลงงวด โป๊ะเป็นเครื่องมือที่นิยมใช้กันมากในหมู่ชาวประมงใน จังหวัดชายทะเลทั่วไป มีหลายชนิดต่างกันไป เช่น โป๊ะเกียะ โป๊ะเชือก โป๊ะเชือกมีถูง โป๊ะตื้น โป๊ะทอด โป๊ะน้ำขึ้น โป๊ะน้ำตื้น โป๊ะน้ำลึก โป๊ะน้ำแห้ง โป๊ะปลากด โป๊ะแมงดา โป๊ะไม้ โป๊ะลวด โป๊ะลูกศร โป๊ะละมู และโป๊ะลึก

ในจำนวนโป๊ะทั้ง ๑๖ ชนิดที่กล่าวนั้นเชื่อว่าจะมีโป๊ะตามที่ สุนทรภู์กล่าวถึงเพียงบางชนิดเท่านั้น เช่น โป๊ะน้ำตื้น โป๊ะน้ำแห้ง โป๊ะปลากด โป๊ะแมงดา เท่านั้น

เครื่องมือ ไล่ ล่า และจับสัตว์บก

ในบริเวณตอนกลางของประเทศไทยที่สุนทรภู่ได้ท่องเที่ยวจนเกิดวรรณกรรมประเภทนิราศขึ้นนั้น นอกจากสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มแล้ว ยังมีท้องถื่นที่เป็นชายทะเล และป่าเขาอีกด้วย โดยเหตุนี้เองที่สุนทรภู่ได้เล่าเก็บบรรยายถึงเครื่องมือที่ใช้ในการยังชีพของชาวชนบทและชาวเมืองไว้ บางครั้งก็เล่าถึงกรรมวิธีในการล่าสัตว์ไว้อย่างชัดเจน สามารถมองภาพตามที่บรรยายไว้ได้เลย เครื่องมือที่ใช้ในการจับ ล่า และไล่ต้อนสัตว์บกนั้นมีไม่น้อยกว่า ๑๐ รายการ ดังที่จะกล่าวต่อไป

นิราศเมืองแกลง เล่าถึงการออกล่าสัตว์ป่าของชาวบ้านและการดักจับเสือ ดังนี้

เวลาค่ำล่าเหือดด้วยเสือกวาง
ปีปมาข้างเรือนหญ้าที่เรานอน
เขาดัก จัน ชั่นในใส่สุนัข
มันหอบฮักคืนโดยแล้วโหยหวน

และ

เวลาเช้าก็ชวนกันออกป่า
มันไม้หมาไล่เนื้อไปเหลือหลาย
พอเวลาสายันต์ตะวันตก
ได้กระต่ายตะกวดกวางมาอย่างแกง
ทั้งแยบย้งอ่องเนื้อค่างคว่ำ
เขาทำครัวครั้นไปปะชยะแขยง

นิราศวัดเจ้าฟ้า กล่าวเปรียบเทียบคันกระสุนกับเล็บสาว ว่า

แต่หนูกลั่นนั้นจะหาสาว
ที่เล็บยาวโง้งโง้งเหมือน โกงกระสุน
ทั้งเนื้อหอมกล่อมเกลี้ยงเพียงพิกุล
กอดให้อ่อนอ่อนกว่าไม่น่าพัง

นิราศพระปะทม พุดกล่าวถึงการจับสัตว์ด้วยการดักและฆ่า
ไว้อย่างดี คือ

ดูชาวบ้านพรานปลาทำลามก
เที่ยวดักนกยิงเนื้อมาเถื่อนขาย
เป็นทุ่งนาป่าไม้ไร่ไรราย
พวกหญิงชายชาวเถื่อนอยู่เรือนโรง
ถึงถิ่นฐานบ้าน เพนียด เป็นเนินสูง
และ

ที่จับจูงช้างโขลงเข้าโรงหลวง
เหตุเพราะนางข้างต่อ ไปล่อลวง

พลายทั้งปวงจึงต้องถูกมาผูกโรง
ไอ้ออกเพื่อนเหมือนหนึ่งชายที่หมายมาด
แสนสวาทหวังงามมาตามโขลง
ต้องติด บ่วง ห่วงรักชักชะโลง
เสียดายโป่งป่าเขาคิดเศร้าใจ

อภัยนุราช กล่าวถึงการเข้าป่าล่าสัตว์ของกษัตริย์ ไว้ดังนี้

คิดพลางทางสั่งเสนา พรุ่งนี้เราจะไปไพร่สันต์
เกณฑ์โยธียี่ม้าสักห้าพัน ถือ เกาทัณฑ์ ปืน ยา หน้าไม้ ฯ
และ

บัดนั้น พวกหมื่นขุนมูลนายซ้ายขวา
ต่างเกณฑ์ไพร่ไปริมหิมวา ไปสกัดสัตว์ป่าพนาวัน
ให้ครั้นปืนยิงกระหิงก์ ล้อมมฤคแรดควายทรายสมัย
ต้อนรับพัดลัดแลงแทงฟัน พัลลวมาหน้าพลับพลาไพร

สิงห์ไกรภพ สุนทรภูได้ให้ภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทไว้
ในตอนที่ทำวอินธุมาศกับพระมเหสีเดินป่าไปอาศัยอยู่กับพราน
เพิก ว่ามีชีวิตรอยู่กับการล่าจับสัตว์มาเป็นอาหาร ดังความที่ว่า

พอพรานป่าล่าเนื้อเข้ามาถึง
เสียงอ้ออิงปล้ำเถื่อเสื่อสมัน
เจ้าของเชือดชิ้นแล่งออกแบ่งปัน
ร้องเรียกกันเหว่ยหวาตามป่าดง
หรือ

เป็นบุญเหลือที่ว่าเสื่อมักตาย
เป็นผู้ขายพรมืดไม่ติดมือ

หรือ

อยู่กับกูเถิดสู่อีกแล้วเสื่อ
เที่ยวยิงเนือยิงข้างมาอย่างขาย

และ

ครั้นอุทัยไตรตรัสชัชวาล
อ้ายเพิกพรานจะเข้าป่าหาหมากพลู
ตะโกนเรียกธิดินทรอ้ออินเอย
มึงไม่เคยไปป่าหรือหว่าสุ
มึงแบกหอกเล่มใหญ่ไปกับกู
ออกจันอยู่กับอีแต่แม่อ้ายตัน

โคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่กล่าวถึงเครื่องมือที่ใช้ในการดัก
การล่าและการจับไว้เป็นจำนวนค่อนข้างมาก บางครั้งก็กล่าวถึง
เครื่องมือเครื่องใช้บางชนิดที่ใช้ในการดักจับสัตว์บางชนิดไป
เปรียบเทียบกับความรักก็หลายบท อาทิ

จากศภพลบคำคลุ้ม
ป่าว่านย่านหย่อมคอง
ตามเกรียงเลียงลัดดง
หักฮ้างค่างที่ถ้ำ

บ่วงผูกถูกรักแล้ว
ดักยอท่อที่กาย
ห่อนอยู่ซุ้สมรหมาย
แต่เหล่าเจ้าลูกแล้ว

พุ่มพง
แดนลว่า
แหล่งฮ้วย กวยแฮ
ถิ่นน้ำลำธาร ฯ
แร้วราย
แก่แล้ว
มัตติโมฆ โอฐเอย
ก่อร้อนสอนแสง ฯ

จุดไฟไล่แล้วค่อย
 เพลิงดับกลับเวียรรวไว
 หลอดเป่าเท่าไรไร
 ดูจว่าฆ่าศึกห้อม
 เกรียงลว่าหน้าไม้ส่อง
 ยิงแปรกแสงหน้าบัง
 งาหักปักขมับฉบบัง
 ผูกเถื่อนเพื่อนพยุงซ้อง
 ย่างนองต้องช้างคลั่ง
 เพื่อนหน่วงวงประคองเคียง
 ต่างห่างต่างมุ่งเมียง
 เหลือจลี้หนีได้
 ต่อนกยกพเนียดตั้ง
 เสือฉีกซีกโครงทลาย
 กินดับกับตโปกหาย
 ภิขุทุศีลต้อง

ถอยไป
 แวดล้อม
 ไม่ว่าง ช้างเอย
 ฮัมไว้ใจหาย ฯ
 ย่องบัง
 ป่วนร้อง
 หมุนป่วน ชวนแฮ
 แซกแซ่แปรแปร้น ฯ
 ปดังเสียง
 เค่าไม้
 จม้ายพ่าย หมายแฮ
 เดกน้อยหง้อยเหงา ฯ
 บังกาย
 ทลักท้อง
 เหน่นา ขาเอย
 โทษนั้นทันตา ฯ

เครื่องมือและวิธีการล่าสัตว์ที่กล่าวไว้ในวรรณกรรมของ
 สุนทรภู่ ตามที่กล่าว และโคลง กลอน แสดงมาแล้วข้างต้น นั้น
 อาจจะกล่าวได้ในรายละเอียดดังนี้

๑. จัน

เป็นเครื่องมือดักจับสัตว์ทั้งในน้ำและบนบก มีรูปคล้ายกรง
 มีหลายชนิด เช่น

๑.๑ จันหับ มักจะทำในคราวจำเป็น เช่น มีสัตว์ร้ายเข้า

มารบกวนทำอันตราย ลักษณะของจัน เมื่อทำเสร็จแล้วเหมือน
กรงเหล็ก เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำติดกับพื้นดิน ตอนในสุด
ของจันกันเป็นห้องเล็ก ๆ เพื่อเอาเหยื่อใส่ล่อไว้ ด้านหน้าทำเป็น
ช่องทางเข้า ขนาดเล็กเป็นทางยาวขนาดเท่า ๆ กับตัวเสือ ปาก
ทางเข้านั้นมีบานประตูเลื่อนขึ้นลงได้ ส่วนบนตรงกลางบานประตู
นั้นมีเสาสูงติดกับตัวประตู บนบานประตูใช้ของหนักทาบวางถ่วงไว้
มีไม้ทำเป็นกลไกขัดไว้ ล่ามโยงออกไปนอกจัน แล้วโยงเข้าไป
ไว้ในจันตรงหน้าห้องขังเหยื่อ ขัดไกไว้ เมื่อเสือเข้าไปกินเหยื่อ
ต้องเหยียบไม้ที่ผูกสายโยงไว้ ไกจะลั่น ประตูจะหับปิดลง เสือ
จะติดอยู่ภายใน

จันแบบนี้ เป็นจันที่กล่าวถึงในนิราศของสุนทรภู่ นอกจาก
นั้นยังมีจันแบบอื่น ๆ อีก คือ

๑.๒ จันห้าว ใช้ดักยิงสัตว์เล็ก เช่น หมูป่า เม่น ฯลฯ ที่เข้า
รบกวนพืชผลไม้ในไร่ วิธีทำ เอาไม้ไผ่หรือเสาไม้จริงขนาดพอควร
ปักลงดินทำเป็นสองหรือสามเสาตามต้องการ เอาไม้คร่าวมัดติด
ให้แน่น แล้วเอาปิ่น หรือแหลนหรือหลาวหรือหน้าไม้ มัดผูกติดไว้
มีสายโยงผูกโยงล่ามติดกับไกปิ่นหรือไกที่ทำติดไว้ โยงไปผูกไว้
ที่ด้านทางเดินของสัตว์ เมื่อคนหรือสัตว์เดินไปสะดุดสาย ไก
ก็จะลั่น ยิงถูกคนและสัตว์ที่มาสะดุด จันห้าวนี้มักทำไว้ในเวลา
กลางคืน

๑.๓ จันดักปลา เป็นเครื่องจักสาน ทำด้วยไม้ไผ่ มีรูปร่าง
คล้ายกรวย ปลายสอบ ตัน ตรงปากจันทำเป็นเสาสูงสองข้าง
ตอนกลางใส่บานประตู ใช้เชือกผูกยกบานขึ้น ปลายเชือกที่ดึง

บานประตูนั้นผูกเหยื่อล่อปลาไว้ในจัน เมื่อปลาเข้ามากินเหยื่อ เชือกจะหลุด ประตูจันซึ่งมีน้ำหนักถ่วงอยู่ก็จะหับปิดลง ตามปกติ ใช้ตั้งริมลำน้ำ และเสริมเฟืองกางเป็นปีกออกสองข้างปากจัน เป็นช่องให้ปลาเข้ามา

๑.๔ จันดักปู มีลักษณะคล้าย ๆ กับจันดักปลา มีชื่อเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า แร้วดักปู

๒. โกงกระสุน

หรือ คันกระสุน ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายกับธนู คือตัวคั่น นั้นทำด้วยไม้ไผ่หรือไม้จริงเหลา ตอนกลางใหญ่ ปลายสองข้าง เรียวโค้ง ตอนปลายมีสายทำด้วยหวายเส้นเล็ก ตอนกลางสายผ่า ถักสานให้เป็นอุ้งรูปสี่เหลี่ยม สำหรับใช้วางลูกกระสุนดิน เวลา ใช้ต้องดัดบิดคั่นเล็กน้อยเพื่อปล่อยลูกกระสุนออกไป โดยไม่ถูก นิ้ว ใช้ยิงสัตว์เล็ก ๆ หรือนก

๓. เพนียด

เป็นเครื่องดักจับสัตว์ชนิดหนึ่ง มีอยู่หลายอย่างต่าง ๆ กัน และใช้ดักสัตว์ต่างชนิดกัน ทั้งสัตว์บกและสัตว์ปีก พอที่จะกล่าว ได้ดังนี้

๓.๑ เพนียดสำหรับคล้องช้าง เป็นเครื่องมือสำหรับจับช้าง ทำด้วยเสาไม้จริง ปักเป็นวงล้อมทำเป็นคอก เวลาใช้จะทำการ ด้อนช้างเข้าเพนียด จากนั้นก็จะคล้องจับด้วยบ่วงบาศก์

๓.๒ เพนียดดักนก เป็นเครื่องมือสำหรับดักหรือต้อนนก ลักษณะเป็นกรง ทำเป็นซี่ ๆ สำหรับขังนก ส่วนอีกด้านหนึ่งจะ

มีชายยืน มีแกนไม้สำหรับให้นักเกาะและมีตาข่ายเป็นวงกลม ขอบนาบทับไว้ด้วยไม้ มีสายใยโยงติดกับกระเดื่อง ภายในกรง จะมีนกต่อขังอยู่ เมื่อมีนกบินมาจับที่แกนไม้ กระเดื่องจะลั่น ตาข่ายจะหับปิดกรงขังนกไว้

๔. บ่วง

เป็นเครื่องดักชนิดหนึ่ง ทำด้วยเชือก ทำเป็นวงสำหรับคล้อง รูดเข้าออกได้ ใ้วางตามทางด่านที่สัตว์เดินผ่าน เมื่อสัตว์ที่ต้องการก้าวเท้าลงในบ่วง ก็จะชักให้บ่วงรูดรัดขาสัตว์ แล้วจึง ทำการจับไว้

๕. เกาทัณฑ์

หรือ ธนู เป็นเครื่องมือใช้สำหรับยิงสัตว์ คันทำด้วยไม้ คล้ายกับคันกระสุน สายทำด้วยหนัง หรือหวาย หรือเชือก มี ลูกปลายแหลม ใช้เหนี่ยวรั้งยิงไปยังสัตว์ที่ต้องการ

๖. ปืนยา หรือ หน้าไม้

เป็นเครื่องยิงสัตว์ ตัวคันมีลักษณะเช่นเดียวกับธนู มี ด้ามทำด้วยไม้ เชาะราง มีกระเดื่องไ้รั้งสาย ลูกเป็นไม้เสียม ปลายแหลม หางมีแผ่นบังคับ บางแห่งเรียกว่า งา (ดูในวรรณกรรม เรื่องโคลงนิราศสุพรรณ) ส่วนมากที่ลูกหรืองานี้มักจะอาบยาง น่อง ซึ่งเป็นยาพิษ ชนิดหนึ่งมีฤทธิ์ฆ่าคนและสัตว์ให้ตายได้

๗. มีด

เป็นเครื่องมือสำหรับตัด แล่ ฟัน มีขนาดและรูปแบบต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ที่จะใช้งาน ตัวมีดมักทำด้วยเหล็ก ด้ามทำด้วยไม้

๘. พรำ

เป็นมิดขนาดใหญ่ ถ้าเป็นรูปเพรียวยาวสำหรับถือกริดกราย เรียกว่า พรำกราย หรือ มิดกราย ถ้าปลายเป็นขอมมีด้ามยาวสำหรับเกี่ยวตัด เรียกว่า พรำขอ ถ้าปลายงุ้ม สันหนา และด้ามสั้น เรียกว่า พรำไต้ มิดไต้ หรืออีไต้ ถ้าเป็นรูปเพรียวยาวด้ามงอ ๆ สำหรับหวดหญ้า เรียกว่า พรำหวด ถ้าปลายแบนโตมีคม สำหรับขุดดิน เรียกว่า พรำเสียม และถ้าปลายตัดมีรูปโค้งนิด ๆ เรียกว่า พรำถาง

๙. หอก

อาวุธสำหรับแทงชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะ ปลายแหลม มีคมด้ามยาว หอกนั้นมีหลายขนาดและหลายแบบ มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ ส่วนวิธีใช้นั้นคล้ายคลึงกัน เช่น หอกซัด หอกใบข้าว ฯลฯ

๑๐. แร้ว

เครื่องมือสำหรับดักสัตว์ชนิดหนึ่ง มีบ่วงติดกับปลายไม้เอาโคนปักไว้ที่ดิน ใช้ดักนกและสัตว์ขนาดเล็ก ๆ ถึงขนาดกลาง เช่น กวาง เป็นต้น

๑๑. ไล่สกัด หรือ ไล่ราว

เป็นวิธีดักสัตว์ให้เข้าจมนุ่มในที่ ๆ เตรียมไว้ เพื่อจะได้ใช้อาวุธต่าง ๆ ทำการล่าต่อไป การไล่ราว หรือไล่สกัดนี้จะใช้คนเป็นจำนวนมากเดินเรียงหน้ากระดาน ส่งเสียงอึงคึงบ้าง เป่าหลอดบ้าง จุดไฟล้อมเป็นวงบ้าง เพื่อให้สัตว์ตกใจและพากันวิ่งไปยังที่ ๆ ต้องการ บางครั้งก็เรียกว่า ดักตะพัด

เครื่องรางของขลัง

เครื่องราง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใด ประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้น เป็นสิ่งของที่นับถือว่าป้องกันอันตรายจาก ศาสตร์อาวูธและเขี้ยวงาสัตว์ร้ายได้ เช่น สิ่งที่เกิดจากสัตว์ คือ คด ปลาวาฬ คดปลาหมอ คดปลาไหล เหล็กไหล เขี้ยวหมูตัน หรือ งากำจัด สิ่งที่เกิดจากพืช เช่น คดสัก คดระกำ คดบัว เมล็ด ขนุนทองแดง มะค่าทองแดง เมล็ดกะถินทองแดง เมล็ดมะขาม ทองแดง สะตือทองแดง ส่วนที่เป็นแร่ธาตุ เช่น เหล็กไหล พรอท เพชรตาแมว เพชรตาหนู

เครื่องปลุกเสก เป็นสิ่งของที่ประดิษฐ์สร้างขึ้นปลุกเสกด้วย เวทย์มนต์ ลงด้วยเลขยันต์ และอักขระขอมให้เกิดความขลัง ตระกรุดทำด้วยแผ่นโลหะ ทอง นาค เงิน ทองแดง ทองเหลือง ดีบุก ลงเลขยันต์คาถาและอักขระ ถักล้อมด้วยเชือก สำหรับผูกแขวน ผูกข้อมือ คาดเอว แหวนพียอดถักด้วยเชือกประกอบแก้วพียอด สำหรับพราหมณ์ใส่เจิมในพิธีอภิเษกต่าง ๆ ลูกอมขี้ผึ้ง ลูกอม พรอท ลูกสะกด รวมทั้งพระเครื่องชนิดต่าง ๆ เครื่องปลุกเสกเหล่านี้สร้างขึ้นโดยจุดประสงค์เพื่อป้องกันอันตรายจากศาสตร์อาวูธ

เขี้ยววงาสัตว์ร้าย ยังเป็นเหตุแห่งมงคลเครื่องร้องร้องกันอาเพศเหตุร้าย
ต่าง ๆ ได้

ในวรรณกรรมของสุนทรภู่พบว่า มีกล่าวถึงเครื่องรางของ
ขลังอยู่เสมอ เช่น สิ่งของอย่างหนึ่งสำหรับติดไว้ประจำตัวชายหญิง
ในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น เสภาขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม

“...พलगอดพลายงามแอบไว้แนบอก
น้ำตาตกพร่างพรายทั้งซ้ายขวา
มาหาพ่อพ่อไม่มีสิ่งไรผูก
ยังแต่ลูกประจำจะทำขวัญ
อยู่หอกปืนยี่นยงคงกระพัน
ได้ป้องกันกายาข้างหน้าไป...”

สวัสดิรักษา

“...อนึ่งเครื่องผูกลูกสะกดตระกูลดาด
เข้าไสยาสน์ยามหลับทับฉลาย
เครื่องอาวุธสุดห้ามอย่าข้ามกราย
อย่านอนซ้ายสตรีนักมีภัย

พระปรอท

ปรอทเป็นธาตุสำคัญและถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ในตัวของมันเอง และเป็นธาตุที่แปลกกว่าธาตุอื่น ๆ เพราะเกิดขึ้นมาเอง ต้องรู้จักดัก รู้จักหล่อธาตุนี้นี้จึงจะได้มาและกว่าจะได้ก็ยากและลำบาก ซึ่งคนโบราณรู้จักกันมานานแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงการสร้างเครื่องรางของขลัง โดยจะต้องทำปรอทหรือที่เรียกว่าฆ่าปรอทให้แข็งตัวโดยวิธีขัดผงประกอบอาคมเวทย์มนต์คาถากันอย่างพิสดารทีเดียว จึงจะทำให้ปรอทแข็งตัวได้ ซึ่งเชื่อกันว่าปรอทสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้สารพัด จึงนิยมพกหรือนำติดตัวกันไว้ตั้งแต่สมัยโบราณ

ผู้สร้างเครื่องรางของขลังที่ทำจากปรอทมักจะเป็นพระสงฆ์ หรือผู้ที่เก่งในเวทย์มนต์คาถาและนิยมนำปรอทที่ทำให้แข็งตัวซึ่งมีลักษณะเป็นสีขาวมันวาวเป็นสีเงิน หากสัมผัสจะรู้สึกมันและลื่นมือ มาสร้างเป็นพระพิมพ์หรือลูกสะกดที่มีรูตรงกลางเพื่อใช้ร้อยเชือกแล้วแขวนหรือผูกติดตัว เช่นเดียวกับผูกตะกรุด โดยจะให้สัมผัสกับตัวอยู่ตลอดเวลาจะสามารถป้องกันโรคภัยไข้เจ็บได้สารพัด เช่น ไข้ป่า ไข้จับสั่น หรือแมลงในสตรีที่กล่าว

กันว่าเป็นไข้เมื่อมีระดูมาที่เรียกกันว่าไข้ทับระดู ซึ่งสตรีทั้งหลายกลัวกัน ก็กล่าวกันว่าป้องกันได้ โดยที่เมื่อรู้ว่าเริ่มจะมีอาการหรือเริ่มเป็นให้อมพระพรอทไว้ในปากก็จะป้องกันได้ หากเป็นแล้วอมก็จะดูดพิษไข้ทำให้หายป่วยได้ในเวลาอันรวดเร็ว นอกจากจะป้องกันโรคภัยไข้เจ็บยังสามารถใช้รักษาเยียวยาแก่ผู้ที่ถูกอสรพิษสัตว์กัดต่อย เช่น งู ตะขาบ แมลงป่อง ผึ้ง ต่อดแตน ฯลฯ โดยการนำเอาพระพรอทหรือลูกสะกดนั้นมาถูทาหรือกดตรงจุดหรือบริเวณที่สัตว์นั้นกัดต่อยเอาก็จะสามารถถอนพิษได้ ทำให้หายเจ็บปวดได้

ในปัจจุบันจะหาอนุพระพรอทหรือลูกสะกดดังกล่าวมานี้ได้ไม่ถ่วงนักเพราะหาผู้เชี่ยวชาญหรือมีความสามารถในการสร้างได้ยากมากและพระพรอทนี้หากทิ้งไว้มีอายุนานเข้าก็จะคลายตัวและเสื่อมเปลี่ยนสีจากสีขาวเป็นสีคล้ำดำลง จึงทำให้เราไม่ค่อยพบเห็นบ่อยเช่นกับเครื่องรางของขลังชนิดอื่น

อนึ่ง หากอมพระพรอทหรือลูกสะกดพรอทในการเดินทางไกล ๆ จะทำให้ไม่รู้สึกร้อนและหนาว ในการสร้างพระพรอทหรือลูกสะกดนั้นผู้สร้างมักจะสร้างในขนาดเล็ก เพราะพรอทเป็นของหายากและทำยากไม่เหมือนสร้างโดยวัตถุหรือสารอื่น ๆ ซึ่งหาง่ายกว่าและสร้างง่าย

นิราศวัดเจ้าฟ้า

หวังจะปะพระพรอทที่ยอดยั้ง

คะนึ่งนึ่งนี้กรำพันสรรเสริญ...

...ครั้นคลำได้ในกลางคืนก็สิ้นหลุด

ต้องจัดจตุรปูเทียนเวียนบวงสรวง...

การสงครามและศาสตราวุธ

การป้องกันการรุกรานของต่างชาติ

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีเหตุการณ์ที่ทำให้ไทยไม่พอใจชาวอังกฤษ เป็นต้นว่าเหตุการณ์เกี่ยวกับนายฮันเตอร์พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพานิช ได้ออกำปั่นไฟเข้ามาขายลำหนึ่งในราคาสองพันชั่ง เจ้าพนักงานไม่ซื้อ นายฮันเตอร์พูดจาหยาบช้าว่าในหลวงรับสั่งให้ซื้อถ้าพนักงานไม่ซื้อ จะเอาเรือไปผูกไว้ที่หน้าตำหนักน้ำ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ทรงขัดเคือง ให้ไล่ นายฮันเตอร์ออกไปจากบ้านเมือง นายฮันเตอร์ได้พูดอวดว่าจะออกไปฟ้องต่อคอเวนเมนต์อังกฤษ จะให้กำปั่นรบเข้ามาชำระความ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้กรมหลวงรักษนเรศฯ ไปเสริมสร้างป้อมที่สมุทรปราการ ทำหุ่นปักหลักต้นโกลงชิงโช่เล่นสายข้ามแม่น้ำที่หลังป้อมผีเสื้อสมุทร ข้ามมาถึงปากคลองด้านตะวันออก การป้องกันพระนครทางทะเลในครั้งนั้นทรงเอาเป็นพระธุระอันยิ่งใหญ่ และคงเป็นที่สนใจของสุนทรภู่อย่างยิ่ง จนถึงกับกล่าวไว้ในพระอภัยมณีว่า

“ที่ปากน้ำสำคัญอยู่แห่งหนึ่ง เอาโซ่ซึ่งค่ายคูรักษา
ให้ลากป็นป้อมฝรั่งขึ้นจังก้า คอยยิงข้าศึกให้บรรลัยลาญ”

อาวุธและเครื่องใช้ในการทำสงคราม

จากเรื่องพระอภัยมณี เราได้ทราบเกี่ยวกับอาวุธที่ใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่ามีใช้อยู่หลายชนิด เป็นต้นว่า ดาบ หอก ปืนใหญ่ ปืนคาบชุด ปืนมณฑก ปืนนกสับ ปืนดับ ปืนขานกยาง ง้าว แหวน หลาว สนับมือ แพน ขวาน โคมรศร เกาทัณฑ์ หอกขัด กระบี่ กระบอง กริช ตีร ทวนคู่ กัณฑ์ยัน โล่ เขน เกราะ ขวาก พรำ อีโต้ ดินประสีว ดินดำ กำมะถัน และหางโพล สำหรับเครื่องใช้ชนิดอื่นมี เช่น โซ่โซ่ซึ่งค่ายคู และในแม่น้ำ หน้าปากน้ำ ชนान เขนง สำหรับใช้กับปืน ตะกั่วหลวม และทรายคั่วสำหรับสาดข้าศึกที่ปืนค่าย ป้อม ถ้ารบทางเรือ มีเรือรบใช้ไฟโยน หรือทิ้งผ้าน้ำมันยาง หรือขว้างคบนอกจากที่จะยิงต่อสู้ด้วยปืนหรือให้ทหารเข้าประจันบานรบ ในการปืนค่ายก็ใช้บันไดมี โซ่ โยทะกา (สมอบก) นอกจากนี้มีอาวุธพิเศษที่ไม่ค่อยมีผู้ใดกล่าวถึง คือ ลูกขลุ่ย คีล สายกวิน ภูขัน หุรันน้ำมันไฟ และใช้กลไกพิเศษ เช่น ทำรถกลหอดคนขึ้นก็ครอบขังไว้ หรือมีห้องกลลับ พอเข้าไปก็เป็นกรงเหล็กลงมาครอบ เป็นต้น การทำสงครามนอกจากทหารเหล่าต่าง ๆ แล้ว มีหน่วยพิเศษ คือ เสือป่าและแมวเขา ซึ่งหมายถึงพวกตอจระวัง

และการใช้สัญญาณในการทัพ คือ เกราะ ฆ้อง กลอง และนอก
จากนี้การเดินทัพจะมีการใช้แผนที่แล้ว

ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ กล่าวถึงอาวุธอยู่เสมอโดย
เฉพาะในบทกลอนนิทาน และในบทเสภา

บทเสภาพระราชพงศาวดาร สุนทรภู์กล่าวถึงการรบไว้ว่า

“...พวกชาวกรุงมุ่งมั่นพุ่งแหลนหลาว
ถูกมอญลาวเลือดโซมชะโลมไหล
ที่เหลื๋อตายนายมอญต้อนเข้าไป
พาดกระไดก้าวป็นตีนกำแพง
พวกบนป้อมหลอมตะกั่วควัทรายสาด
คบไฟฟาดรามัญกันด้วยแสง
โยนสายโซ่โย้เหนี่ยวด้วยเรี่ยวแรง
ชาวเมืองแทงถูกตกหกคะเมน...”

การใช้ปืนก็ปรากฏอยู่บ่อยครั้ง เช่น ในบทละครสิงห์ไกรภพ

“...ก็ยินยอมพร้อมใจทั้งนายไพร่
ใครมิได้แก่งแย่งจะแข่งขัน
จึงรวบรวมศัตราบรรดาปืน
ได้สักหมื่นหนึ่งถ้วนลั่นคาบชุด
กับหอกดาบกันหยั่นก็ครันครบ
เขาสมทบเกณฑ์ทัพจะสัปประยุทธ์
ครันพร้อมพร้อมโยธาถืออาวุธ
ก็รีบรุดตรงมายังธานี...”

การแต่งกาย

การแต่งตัวของบุคคลต่าง ๆ จากเรื่องพระอภัยมณี มีทั้งการแต่งตัวของเจ้านายและสามัญชน วิธีการแต่งตัวโดยทั่วไปคล้ายคลึงกัน มีการแต่งหน้า แต่งผม และการแต่งกาย สำหรับการแต่งกายนั้นจะใช้เนื้อผ้าที่ต่างกันไปตามฐานะ ดังบทกลอนตอนสี่พี่เลี้ยงนางเกษราแต่งตัวว่า

“เห็นพรักร้อมยอมใจเข้าในห้อง
เปิดคั่นช่องส่องตะบอยสอยเกศ
กระหม่อมจันจับชำให้ดำดี
กรีดสำลีเรียบร้อยที่รอยไร
แล้วผัดหน้าทาจันทร์กระแจฟุ้ง
ต่างคนนุ่งยกทองล้วนผ่องใส
ห่มกรองทองรองแสงเป็นชั้นใน
เรียกสาวใช้คนรักมาชักชวน”

เครื่องใช้ในครัวเรือน

เครื่องใช้ในเรือนประเภทเครื่องเรือนก็มีกล่าวถึงไว้หลายประเภท เช่น แท่นพระที่นั่ง บัลลังก์ เก้าอี้ ตั่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ใช้

นอกจากเครื่องเรือนแล้ว ยังมีภาชนะเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น หม้อทะนน โอ่ง ไห หม้อข้าว หม้อแกง เตาไฟ แสรก กระบุง พ้อม หุกใน เขียนหมาก หรือ ใบหมาก อีเล้ง (ชามใบใหญ่) ชันน้ำ พานรอง

เครื่องใช้ในห้องที่กล่าวถึงจากเรื่องพระอภัยมณี ส่วนใหญ่จะเป็นการบรรยายห้องในตำหนักของเจ้านาย เช่น ห้องของนางเกษรา ธิดาท้าวทศวงศ์ เจ้าเมืองรมจักร ห้องของนางสุวรรณมาลี หรือ ห้องของนางละเวง ซึ่งจะพบว่าที่คล้ายกันก็คือ จะมีแท่นบรรทมมีที่ตั้งคั่นช่อง หรือ โต๊ะเครื่องแป้งเป็นสำคัญ ส่วนอื่นก็จะมีจากพับ ลับแล มู่ลี่แขวน ตู้ หีบ ชวาลา อัจฉลัม โคมแขวน เสื่อพรม หมอน เขี่ยม

ดังที่บทกลอนที่กล่าวถึงห้องของนางเกษรา

“ขึ้นตำหนักปลักเผยทวาร
ทัศนاتیในห้องทุกช่องชั้น
มีฉากพับลั่นแลมุขลิ้นแขวน
บรรจถรณ์แท่นที่บรรทมภิรมย์ขวัญ”

หรือตอนท้าวทศวงศ์ให้จัดห้องให้ศรีสุวรรณ

“ทั้งเครื่องอาณพานพระศรีมีสำหรับ
เอาฉากพับชิงกันชั้นเฉลียง
ชวาลอจกกลับสลับริยง
ได้พร้อมเพรียงให้เจ้าพราหมณ์ตามโองการ”

แต่ถ้าเป็นเครื่องเรือนของสามัญชน ก็จะมี เสื่อ มุ้ง หมอน เบาะ เมาะ พูก รวมทั้งตู้ และหีบ สำหรับใส่ของด้วย อย่างไรก็ตาม คำพิเศษที่น่าศึกษา คือ กลี ซึ่งหมายถึงกล่องหรือหีบใส่ของมีรูปรี ดังปรากฏในตอนนางวาลีแต่งตัวที่ว่า “แล้วเปิดกลีหิ้วมให้คมสัน”

การสูบฝิ่น

ฝิ่น เป็นยาเสพติดชนิดหนึ่ง ทำจากยางที่ได้จากการกรีดลูกฝิ่นที่สุกได้ที่ แล้วนำมาเคี้ยวให้ข้นแข็งเป็นก้อน มีสีน้ำตาลไหม้เข้มหรือดำ สามารถใช้เป็นยาระงับปวดได้

การสูบฝิ่นนั้น เชื่อกันว่าชาวจีนเป็นผู้นำมาใช้ก่อนชาติอื่น ๆ ครั้งต่อมาได้มีชาวจีนออกเดินทางไปทำการค้าขายทางเรือกับต่างประเทศ ก็นำพาเอาอุปกรณ์การสูบฝิ่น และฝิ่นติดตัวเข้าไปด้วย เนื่องจากได้เสพจนติดเป็นนิสัยไม่อาจเลิกได้ จนกระทั่งการสูบฝิ่นนี้ได้แพร่หลายไปยังนานาประเทศ สำหรับประเทศไทยนั้น ชาวจีนได้เดินทางมาตั้งหลักแหล่งทำการค้าขายมาตั้งแต่ครั้งโบราณนานนับพันปี ดังที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีหลาย ๆ แห่งในประเทศไทย ดังนั้นการสูบฝิ่นนี้ก็คงจะมีปรากฏมานานแล้ว แต่หลักฐานที่สำคัญก็คือในราวสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ตลอดจนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ได้ปรากฏหลักฐานของการอพยพเคลื่อนย้ายของชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้การสูบฝิ่นได้แพร่กระจายออกไปเป็นบริเวณกว้างมากขึ้น ในระยะแรกทางราชการก็คงจะปล่อยให้สูบกันตาม

สบาย จนกระทั่งได้แพร่หลายไปยังกลุ่มชนท้องถิ่นบางส่วน ทางราชการจึงได้มีหมายพระราชบัญญัติฝิ่นออกใช้ควบคุม พร้อมกับได้ทำการเรียกเก็บภาษีอากร ตลอดจนตั้งเงื่อนไขการจำหน่าย การนำเข้า การรับซื้อและอื่น ๆ ไว้ดังที่ ปราบกฏในหมายสารตราลงจุลศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) (ดูในเรื่อง ตำนานภาษีอากร บางอย่าง, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๒ หน้า ๒๓๓ - ๒๔๓, เจริญทัศน์การพิมพ์ กรุงเทพฯ ๒๕๑๕) ในที่สุดก็มีประกาศห้ามการสูบฝิ่นเด็ดขาดราวในสมัยรัชกาลที่ ๖

ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ก็ได้กล่าวถึงการสูบฝิ่น ตลอดจนคุณโทษของฝิ่นไว้ในหลายเรื่องหลายตอนด้วยกัน เช่น

สุภาพิตสอนหญิง

คิดถึงตัวหาพัวนี้หายาก
มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงไหล
คนสูบฝิ่นกินสุราพาจัญไร
แม้หนหญิงใครร่วมห้องจะต้องจน

และ

หญิงเช่นนี้เห็นไม่มีเจริญแล้ว
ให้แหว่แหว่อยู่ข้างทางฉิบหาย
ลงสูบฝิ่นกินเหล้าอยู่เฒ่ามายุ
ไม่เสียดายอินทรีย์เท่าขี้เล็บ

นิราศอิเหนา

ที่พื้นปราบราบล้นทรายอ่อน

เข้าดงดอนเลียบเดินเนินกุหลาบ

เทียนยี่หระป่าฝืนส่งกลิ่นฟุ้ง

สมสั้มกั๊งโกฐจุฬาการบูร

การสูบฝิ่นนั้นจำเป็นต้องมีอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในการสูบ ๓ - ๔ อย่าง ได้แก่ กล้องฝิ่น ตะเกียงสนฝิ่น ฝิ่นปรง และหมอนหนุน ลักษณะของกล้องฝิ่นมีรูปร่างต่าง ๆ กัน บางอันจะได้รับการสลักเสลาเป็นอย่างดี บางอันทำด้วยโลหะแบบเรียบ อย่างไรก็ตามที่บริเวณพวยรับฝิ่นนั้นมักจะทำด้วยโลหะเสมอและมีด้ามยาว วิธีสูบจะนำเอาฝิ่นปรงหรือฝิ่นสุกใส่ลงในเบ้าหรือพวย แล้วลนไฟไปพร้อม ๆ กับสูดควันที่ได้จากการเผาไหม้ผ่านด้ามเข้าสู่หลอดลมและปอด จากนั้นก็ค่อย ๆ ระบายลมออกมาอย่างช้า ๆ ทางจมูกและปาก

นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์ใช้ในการสูบยาเสพติดอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งสุนทรภู่ได้กล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลง ว่า

นั่งพยุ่งตุงก้านัยน์ตาลาย

เห็นวุ่นวายสับสนกัลณลาน

คำว่า ตุงก่า นี้ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้คำแปลไว้ว่า หม้อสูบกัญชา อย่างไรก็ตามค่อนข้างเชื่อว่่าน่าจะเป็นบ้องกัญชา หรือไม่ก็อาจจะหมายถึง กล้อง

สุบยา ที่ทำด้วยเหง้าไม้ไผ่ นำมาสลักเสลาหรือแกะลวดลายที่ตัว
กล้องยาเป็นรูปปลามังกรของจีน มีตาโต คิ้วเป็นคريب จมูกแบบ
สิงโตจีน ปากกว้างมีเขี้ยวและซี่ฟัน ที่ขอบปากหรือริมฝีปากเป็น
คลื่นเปลง และแก้มเป็นกระพุ้งคล้ายแก้มปลา ตัวกล้องมีขนาดค่อนข้างใหญ่
เรียวลงทางด้านข้าง ซึ่งบิดงอ ภายในเจาะรูตลอด ปลายที่สุบ
เลี่ยมโลหะไว้ ตอนล่างมีช่องทางสำหรับใส่หรือเทน้ำเข้าออกได้

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร, รวมนิทานบทเห่กล่อมและสุภาพิต, กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๒๙.

กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, กรุงเทพฯ : องค์การค้า
ของคุรุสภา, ๒๕๓๐.

กรมศิลปากร, พระอภัยมณี สุนทรภู่, กรุงเทพฯ : องค์การค้า
ของคุรุสภา, ๒๕๒๙.

คณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง ๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่,
๒๐๐ ปีสุนทรภู่ ประวัติและบรรณานุกรมงานพิมพ์, กรุงเทพฯ
: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

คณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง ๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่,
๒๐๐ ปีสุนทรภู่ ประวัติสุนทรภู่, กรุงเทพฯ : อมรินทร์-
การพิมพ์, ๒๕๒๙.

โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง,
กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิต, ๒๕๑๘.

มงคล สำราญสุขและคณะ, รายงานการสำรวจเบื้องต้นทางชาติ
พันธุ์วิทยา ลาวครั้ง จังหวัดสุพรรณบุรี, กองพิพิธภัณฑ-
สถานแห่งชาติ, พิมพ์ดีด, ๒๕๒๗.

มาโนช คงกะนนท์, จักรยานราชบุรี, กรุงเทพฯ : สำนักงาน
เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายก
รัฐมนตรี, ๒๕๒๖.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
๒๕๒๕, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

ภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, สมาคม, อนุสรณ์ สุนทรภู่
๒๐๐ ปี, กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

